

RECENSIONS

PAULINI AQUILEIENSIS *Opera omnia*. Pars I. *Contra Felicem libri tres*. Edidit Dag NORBERG (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, XCV), Turnholt, Brepols 1990, 144 pp.

Després d'una breu introducció, per la qual sabem que de Feliu d'Urgell «rien ne subsiste» (V) en el sentit que no s'ha conservat cap escrit seu (VII: «...il ne subsiste aucun écrit de Felix...»), i en la qual són exposades sobretot les peculiaritats del llatí del bisbe d'Aquilea, ultra la valoració dels dos principals manuscrits que han conservat les seves obres (IX-X) i de les edicions que n'han estat fetes (XI-XII), arribem als tres llibres del tractat, en els quals, d'acord amb el 'contra' del títol trobem una discussió, en general ben digna, tot i que no hi manqui qualche insult, de l'adopcionisme de Feliu d'Urgell. Segons Norberg, aquesta obra de Paulí hauria estat font dels tractats contra Feliu d'Urgell escrits per Alcuí de Iork (VIII).

Allò, però, que més interessa de l'obra recensionada és la informació que forneix sobre Feliu i la seva obra. No oblidem que l'autor hauria conegut personalment el bisbe d'Urgell, car hauria estat testimoni presencial de la seva abjuració (11: la feta davant el Concili de Frankfurt del 794?). Si els tres llibres de Paulí foren escrits entre el 798 i el 800 (V), en aquells moments Feliu ja era vell («...senex iste...», 20, lín. 17; seria normal d'interpretar aquesta dada en el sentit que ja havia fet seixanta anys i que, per tant, havia nascut abans del 734). Subratllem el testimoniatge al seu favor: «...testimonium idcirco illi perhibeo, quia plerumque satis bene sanoque sensu professionis videtur seriem non multum degeneri calamo promulgare» (13, I/8, lín. 2-5; cf. 80, II/29, lín. 1-13: «...plerumque bene loqui videaris...»). Aquella professió de fe és formulada en sentit plenament ortodox immediatament després (14, I/9, lín. 7-15). Això no obstant, trobem gairebé a cada pàgina que per a Feliu, Jesús de Nazaret en la seva naturalesa humana no hauria estat fill natural, sinó només adoptiu de Déu, amb la conseqüència que «unum dominum Iesum Christum in duos filios vel duos deos scismatico carpere molitur adnisu...» (13, I/7, lín. 6-7).

Paulí tenia coneixement de la doctrina de Feliu per una obra escrita d'aquest, a la qual aquell fa referència amb tres paraules: 'libellus' = «in libello... fidei tuae» (28, I/22, l. 31), 'litterae' = «in tuis nuper promulgatis litteris» (35, I/30, l. 13; cf. 54, lín. 1; 57, lín. 7; 66, lín. 2-3; i 117, lín. 50-51) i 'pittacium' = «in tuis insertum legisse pittaciis» (76, II/25, lín. 4-7), obra que, segurament, ha d'ésser identificada amb l'escrit presentat al Concili de Frankfurt. Paulí hi fa multitud de referències i qualche vegada en copia algun fragment (15, lín. 23-29; cf. 22, I/17, lín. 10-15; 26, I/19, lín. 55-58; 26, I/20, lín. 4-6; 29, lín. 29; 32 I/27, lín. 1-3; 88, III/4, lín. 9-12); d'altres vegades Paulí es refereix al sentit, sense transcripció literal (32-33; 35, I/30, lín. 1-6; 36, lín. 12-17; 73, II/22, lín. 14; 77, lín. 36; 79, II/27, lín. 6; 82-83; 88, III/4, lín. 5; 90-91; 103, lín. 18-22; 104, lín. 17-18; 110, lín. 48; 112, lín. 94 i 99; 115, lín. 8-9; 116, lín. 8-9. 19. 27).

Paulí discuteix amb Feliu entorn dels textos bíblics en els quals aquest es devia fer fort i, ja cap al final de l'obra, entorn de certes expressions de Pares de l'Església, que ens permeten de saber quines eren, ultra la *Bíblia*, les lectures de Feliu d'Urgell: Hilari de Poitiers (104), Ambrós de Milà (104), Jeroni (108), Agustí d'Hipona (109), Damas (112), Atanasi (112-113), Ciril (114-115), Lleó el Gran (115), Gregori el Gran (116) i Fulgenci de Ruspe (120). No cal dir que per al bisbe d'Aquilea aquests no pertanyen pas a la família doctrinal de Feliu, la qual, per contra, seria formada per «Arrius..., Macedonius, Sabellius, Eunomius, Nestorius, Eutices cum sequacibus suis» (8, lín. 21-23; cf. 13, I/8, lín. 12-13; 17, I/12, lín. 19).

Les característiques de l'edició són les normals del «Corpus Christianorum»: text editat, aparat de fonts limitat a la indicació dels textos explícitament citats per Paulí i aparat crític de variants. La fixació del text ha seguit un criteri tan estricte que ens trobem amb grafies segurament desconegudes almenys de molts diccionaris: 'teribile = terrible' (16, I/11, lín. 4), 'delearare = delirare' (20, lín. 18), 'quur = cur' (30, I/24, lín. 22; 32, I/27, lín. 3-4), 'infit = ¿inquit?' (63, lín. 25), 'sicut est mores = sicut est moris' (77, lín. 40; cf. 72, lín. 49-50), 'sanctae trinitates = sanctae trinitatis' (102, lín. 29) o 'vicensimo = vicesimo' (119, lín. 101). ¿No hauria estat preferible d'establir una 'ratio editionis' que hagués permès de normalitzar tals grafies, de les quals hom hauria pogut donar notícia en l'aparat crític?

Hi ha un punt de la introducció que ha d'ésser corregit: la repetida afirmació -esmentada al començament-, que res no s'ha conservat de Feliu d'Urgell. Si tal afirmació significa que no s'ha conservat cap escrit complet, deu ésser veritat; però ja sabem que Agobard de Lió també escriví un tractat polèmic contra Feliu d'Urgell, *Adversum dogma Felicis (Ad Ludovicum)*, en el qual tingué l'encert de transcriure llargs fragments de la 'cedula', en la qual l'urgellenc deixà la darrera formulació del seu pensament i fou trobada després de la seva mort. Aquests fragments, doncs, sí que s'han conservat, han estat recentment publicats en la mateixa col·lecció (cf. ATCA, II (1983), 466, núm. 674) i calia, ni que hagués estat per completesa informativa, haver-hi feta referència.

Josep Perarnau

Cebrià BARAUT, *Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, dins «Urgellia», 9 (1988-1989 [1990]), 7-312.

Continuació de les publicacions de documents urgellesos ja conegudes dels lectors d'ATCA [cf. I (1982), 292-293; II (1983), 401-403; IV (1985), 456-457; VI (1987), 344-345; VII-VIII (1988-1989), 324-326; i IX (1990), 371-373], l'autor emprèn en les pàgines que ens ocupen l'edició dels documents del segle XII conservats en l'Arxiu de la Catedral de la Seu d'Urgell. Aquest lliurament abasta els tres-cents vint, del núm. 1190 al 1508 de la col·lecció (el 1199 és repetit, 28), datats o datables en la primera meitat d'aquell segle.

Igual com en els lliuraments anteriors, en les pàgines introductòries l'autor remarca, en comparació amb aquells, la major varietat de matèries dels tres centenars actuals, car hi trobem cent sis donacions, cinquanta-cinc testaments, quaranta restitucions, trenta-cinc convíncions i vint-i-tres vendes, disset arrendaments, tres infeudacions, cinc juraments de fidelitat, deu capbreus, cinc empenyoraments, una permuta i dues dotàlies (és la paraula tècnica que trobem en el document núm. 1391, pàgina 209, línia 11 del final de la pàgina: «sicut resonat in sua dotalia»), ultra setze documents diversos. Afegim-hi les pàgines dedicades a sant Ot d'Urgell (15-16) i al seu successor Pere Berenguer (16-17) i l'observació de la progressiva absència de la datació pels anys dels reis francs, que arriba a ésser majoritària en els darrers temps del període, substituïda pels anys de l'encarnació (17-18). També veiem desaparèixer les velles fórmules documentals conegudes des de les primeres pàgines tant d'aquesta sèrie com de la paral·lela de Vic: *Certum est quidem et manifestum...* (24/1194; *Ego... et... nos insimul donatores (venditores) sumus...* (25/1195; 35/1204)), *Per hanc scripturam donationis (venditionis)...* (33/1202; 86/1254), substituïdes per composicions en les quals el redactor té més iniciativa; algun, com aquell «Gerbertus sacer», sense ésser un professional de la gramàtica com els que trobarem més avall, ho fa força bé (39/1208).

Un altre dels signes d'evolució és el fet que encara en la primera part del període trobem citada més d'un cop l'antiga font jurídica amb les denominacions de *Liber iudicialis*

(21/1192/3, de *Liber iudicum* (65/1237/7; 73/1244/línia 14 del final), de *Legale edictum* (30/1200/1) i, sembla, de *Memorialis liber*; cap al final, en canvi, són esmentats els *Usatici* (160/1331/21, 24 i 27; 209/1391/18; 235/1424/8; 248/1437/11; 310/1507/16).

Després de tot el que hem dit de la llengua catalana en les recensions anteriors, ací direm només que algun document fa la impressió d'estar a un pas de la seva redacció total en llengua romànica (116/1287; 132/1303; 134/1306; 239/1426; 261/1453); i si ens parem en les paraules catalanes de 22/1192, de l'any 1101, i les comparem amb les dades que en proporciona el DCVB, ens trobarem que en el citat diccionari la majoria no són documentades fins a Ramon Llull o en temps posterior, amb dos casos espectaculars: el de 'reger = reguer' (22/1192/12), que ha d'esperar el 1799; i el de 'churtills = cortils' (22/1192/ darrera línia), que no ho seria fins a Joan Amades. Algun altre exemple: l'estatge = estatge' (186/1365/12 i 13) ha d'esperar a la *Crònica* de Jaume I, igual com el substantiu 'sennoriu = senyoriu' de 244/1432/7; el 'mens = menys' (288/1483/9 i 10) ha d'esperar Llull o les *Ordinacions palatines*.

Però res no pot igualar la riquesa de dades que proporciona la lectura directa d'aquests textos, car a través d'ella hom disposa d'un excel·lent balcó des d'on contemplar i copsar el batec vital de la societat catalana en les Terres de Ponent durant la primera meitat del segle XII.

Ens trobem, en efecte, amb el record de la recent conquesta de Balaguer, car el comte d'Urgell dona al bisbe i a la canonja de la Seu d'Urgell «meschitam maiorem Balagarii et omnes alias meschitas infra civitatem et terminos eius» (31/1200/10-9 del final de pàgina); no és estrany, doncs, que hom encara trobi 'almúnies' des de Castelló [de Farfanya?] fins a Balaguer (120/1292/19; 129/1300/13; 217/1401/15). Cal recordar que Lleida és encara en poder sarraí (els darrers documents ens col·loquen al lindar de la seva conquesta, car un d'ells és datat «supra monte Gardèn in obsidione Ylerde» (306/1502/2-1 del final de la pàgina) i dos d'altres són donacions de propietats en la Lleida acabada de conquerir (308-309/1505 i 1506), bons punts de referència per a les posteriors de Mallorca i de València; i que un dels documents més colpidors és el d'aquell cavaller captiu a Lleida, el qual «scribit manu propria sua et signo suo signavit» (96/1963/6; recordem que el comte d'Urgell, Ermengol, no sap ni escriure el seu nom: «Ermengaudus comes, qui meum [cal suposar: nomen] scribere nescio», 118/1290/línia 8 del final) un document d'empenyoració de béns per dos-cents sous que li permetessin de tornar a ésser lliure. També és colpidora aquella donació, en la qual és narrada una història familiar de captivitat i de substitució fraternal en qualitat d'ostatge, aquest mort abans que arribés la redempció, amb el final de la donació feta per la mare a fi que «sepulturam haberet filius meus predictus inter sepulcra fidelium» (34/1203/5). També entre els cristians hi ha sarraïns en captivitat (113/1283/2; 301/1497/12; 308/1505/9, 11, 12). En tal situació, no és estrany que de tant en tant trobem algú que «vadit in hoste super moros» (209/1391/27), cosa que és ocasió de fer testament pel que pogués passar (135/1307/8). En aquest sentit cal completar les tres referències de l'autor en la nota 3 de la pàgina 15 a la 'defensio christianitatis' amb dues d'altres, la de 170/1343/7-9, document en el qual resulta clara la vinculació entre la concessió de delmes a seglars i l'obligació de servir l'Església «in defensione christianitatis... super paganos et super christianos», i la de 175/1349/11-15, en la qual Pere Ramon, comte de Pallars, promet «in manu Urgellensis episcopi, quatinus cum toto exercitu illorum militum, qui decimas pro eo tenent, in aprili vel in madio, ubi melius episcopus providerit, in Hispania per decem dies certantes seu laborantes, uti res contigerit, serviant Domino sanctam protegentem [sic: protegentes?] christianitatem»; tots dos documents serien anteriors al 1122.

Però, sense desvalorar els fets relacionats amb l'extensió del poble català vers Ponent i amb les darreres passes de la Reconquesta a Catalunya, allà on la riquesa de la documentació publicada sembla més espectacular és aquell que permet de veure els aspectes interiors

de configuració d'una societat. Dos semblen destacar sobre els altres: el feudalisme i la reforma gregoriana.

És natural que en una situació de frontera tan pròxima, la documentació ens recordi a cada moment que el país és estructurat en castells i cavalleries (recordem que, cent anys més tard, aquestes tornaran a fer un gran paper a la Mallorca acabada de conquerir) i que la jerarquia feudal es manifesti en tota la seva puixança mitjançant 'conveniències' o pactes entre tota mena d'estaments: senyors feudals laics envers vassalls també laics (155/1327; 186/1365; 211/1393; 220/1405; 230/1417; 275/1470; una vegada trobem la denominació de 'vasvassores', 129/1300/14), amb els corresponents convenis sobre percepció de drets (28/1199bis) i juraments de fidelitat (134/1306), tractats de pau entre senyors (206/1388) i, no cal dir, amb documents en els quals són limitats els drets senyorials (216/1400), o fets constar fets que els afecten (295/1491), alguns dels quals drets són qualificats de mals usos (219/1404/5; 265/1458/6; o de 'pravos usus', 224/1410/12). L'Església hi participa plenament (188/1368; 190/1370; 191/1371 i ací la llista de documents seria massa llarga); recordem-ne dos casos: el d'Andorra (235/1424; 237/1425/35; 248/1437; 250/1439) i el de Llivia (262/1455).

La possessió d'un poder difícil de controlar i per tant il·limitat segurament es manifestaria en tota mena d'abusos i d'injustícies envers els més dèbils, cosa que podem sospitar en assistir, en els documents que ens ocupen, a la topada entre els dos poders, civil i eclesial, entorn de procediments d'intromissió del primer en el segon, dels quals podem trobar mostra en la llista de malifetes d'un cavaller contra la Canonja de la Seu d'Urgell (311/1508), com també tenim documentat en 92/1261 un cas de possessió feudal d'esglésies. La Reforma Gregoriana, el pes de la qual recaigué a la Seu d'Urgell en sant Ot (al cap de pocs anys de mort en rebria el reconeixement, en establir-se la seva festa, 241/1428), hi posà remei intentant de delimitar allò que corresponia a cada un dels dos camps esmentats i tenim ací una llarga rècula de documents que fan la impressió de repetir en àmbit local la cèlebre anada a Canossa (88/1257; 102/1271; 103/1272; 162/1333; 169/1341; 173/1346; 198/1378; 199/1379; 203/1385; 208/1391; 210/1392; 219/1404; 221/1407; 224/1410; 235/1424; 242/1430). És natural que les tensions, les disputes, els reconeixements de culpabilitat i les penitències (és significativa l'abundància de pelegrins al Sant Sepulcre, disset, si no m'erro, 20/1191, etc., entre els quals sembla destacar el de 213/1396) desemboquin en conveniències relatives a propietat eclesial i a delmes: 47/1217; 58/1229; 59/1230; 60/1232; 82/1252; 89/1258; 98/1265; 118/1291; 121/1293; 138/1310; 139/1312; 170/1343; 175/1350. Afegim-hi aquell cas de reconeixement de submissió feudal al bisbe per raó d'un homicidi (146/1318) o aquell manament de sant Ot d'enderrocar un castell (168/1340).

Però la dita reforma no es limitava a picabaralles entre els dos poders locals. Trobem un legat papal resident a Girona entre el 1109 i el 1118 (313/1302), assistim, sobretot, a una altra lluita a favor de «tenere pacem et treguam Domini» (171/1344; 175/1349; 221/1407/3-4; 269/1463/línia 10 del final) i a una altra per les sagreres, qualificades de «cimiterio de .XXX. braces» (158/1329/ 14 i 21) o de «sacram et cimiterium infra triginta passos ecclesiasticos in circuito ipsius ecclesie» (209/1391/3). Trobem el precepte de confessió anyal donat per sant Ot (172/1345; recordem que un precepte semblant per a tota l'Església només arribaria un segle més tard l'any 1215 amb el cèlebre cànon 21 del Concili IV del Laterà: «Omnis utriusque sexus fidelis...») i el seu interès en l'establiment de confraries (ultra el document acabat d'esmentar, el 19/1190 per al monestir de la Pobra de Lillet, on fa constar que actua «Romane Ecclesie exempla sequens»).

El moviment de reforma per força havia de repercutir en la catedral de la Seu d'Urgell, en construcció durant tot el període, amb casos com el de la donació de persona i béns per a l'obra de la seu (288/1484). Hom ha de fer esforços per limitar a quaranta-cinc el nombre de canonges (248/1436). Es repeteixen els casos de lliurament de fills «in clericos degentes

sub regula sancti Augustini» (114/1275/5-6; 243/1432/5-6; 287/1482/2-3); amb aquests precedents, no és estrany que algun s'escapés, encara que després tornés penedit (154/1325). No cal dir que la majoria dels documents ací transcrits haurien d'entrar en un estudi de la constitució del patrimoni de la catedral esmentada; béns que eren repartits entre bisbe i capítol (189/1369).

Però ací trobem, finalment, notícies que encaixen de ple amb el tema propi d'aquest anuari, com les dels diversos (*¿i successius?*) gramàtics de la catedral, començant per aquell Gaufredus, qualificat de 'gramaticus piponis', és a dir, piulador o aprenent (73/1244/línia 3 del final), qualificació que ja li és estalviada en 187/1369/línia 4 final; Renaldus (97/1263/línia darrera); Gualterus (105/1274/línia 5 final), el qual en 117/1289/2 compareix acompanyat d'«Arnaldus eius discipulus»; Gerallus (154/1325/línia 6 del final), del qual sabem que era diaca (222/1407/14). També consten dos cabiscols: «Bernardus Amati, caputscole» (93/1261/5-6, de més a més, redactor del document) i «Bernardus Petri, caputscole» (203/1384/16), el qual sortirà almenys onze vegades més. També són documentats un Bernardus i un Guillelmus, tots dos amb la qualificació de «paraphonista» (190/1369/6). Però hi ha dos casos que mereixen ésser subratllats: la presència d'un «Guillelmus pictaviensis bonus gramaticus» (281/1476/línies 8-7 del final; cf. 294/1489/8) i, sobretot, entorn del 1123 la del cèlebre mestre Renal, explícitament qualificat de «Raynallus magister Gerundensis» tant en 167/1338/línia penúltima com en 186/1364/3. Afegim la d'un «Ato, beati Saturnini Tolose canonicus», redactor d'alguns dels documents de més categoria (219/1404/línia 2 del final i onze d'altres). Potser entrarien ací els «tres clericos cum tribus bacalars» per als quals la seu tenia dret a una estada (205/1387/18). En canvi no poden ésser més escasses les notícies de llibres: tenim notícia d'un evangelier robat (40/1210/5) i de dos leccionaris, un que s'estava acabant i un altre que havia estat d'Organyà (142/1313/1-3).

No cal dir que trobem en aquests centenars de documents nombre d'altres notícies interessants, com és ara la delimitació entre els bisbats de la Seu d'Urgell i de Roda (recordem que Lleida encara era sota dominació sarraïna) (274/1469) o els del poble de Tuixén (177/1354); sabem que Vilada tenia trenta-sis masos, Olvan seixanta-dos i Gironella quinze (210/1392); sabem que una generació abans encara hi havia hagut qualche cas d'aprisió (117/1289/5-6; 290/1486/8). Assistim a la implantació de l'hereu o a la pressió a favor de la no desmembració de l'herència, cosa que en establiments de terres sota senyoriu de la catedral és prohibida almenys dues vegades: «remaneat ad unum ex filiis vestris de uno ad alium sine nulla divisione» (265/1457/6-7; cf. 296/1493/7), principi que també sembla aplicar-se en la successió al vescomtat de Castellbò (282/1478) i a d'altres casos (106/1275/4-18; 108/1278; 236/1425).

Tot aquest bé de Déu ens és ofert en transcripcions ben dignes, en les quals són més estranys certs accidents com és ara la repetició d'un mateix document (191/1371 = 195/1375) o les grafies 'pervenite < pervenire' (26/1197/2); 'liberter < libenter' (37/1206/39), 'prenomiati < prenominati' (40/1220/1-2); 'notice < noticie' (47/1217/2), el topònim 'Cardona' en el regest de la pàgina 74/1246 i 'Cardosa' en el text de la pàgina 75/línia 7 del final; 'li fiat < li siat' (79/1250/línia 2 del final: recordem la presència de 'siat' a 97/1264/14 i 211/1393/16; i de 'siant' a 87/1256/9; 160/1331/31; 186/1365/9; 303/1498/24); 'carum < earum' (86/1255/7); 'preparare < reparare' (92/1961/13); 'vol < vel' (129/1300/línia 8 del final); 'aliciuis < alicuius' (252/1442/12); 'eleggerint < elegerint' (254/1444/21); 'ponsa < sponsa' (284/1479/8); 'sed < se' (292/1489/4); 'meditatem < medietatem' (300/1496/14); 'ovas < oves' (ib., línia 11 del final); 'dmito < dimi(t)to' (301/1497/18); 'ulucumque < ubicumque' (311/1507/10). No dic pas que siguin faltes, sinó que són grafies estranyes, i que podrien ésser-ho.

Hi ha encara una altra pregunta: ¿per què en alguns casos ha estat assenyalat que el document ja havia estat publicat per d'altres, com és ara Pèire de Marca o Jaume Villanueva,

i no és assenyalada, en canvi la publicació més recent per Joaquim Miret i Sans? No es tracta únicament de preguntar, sinó de diferència de grafies, que arriben fins al DCVB. Trobem, en efecte, en 148/1321/línia 4 del final 'juntols unes', que el dit diccionari transcriu 'iuntols uns' (s. v. Juntols), amb canvi de gènere, tal com havia transcrit Miret i Sans dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», VI (1911-1912), 391-392, article en el qual trobem fragments del nostre 28/1199 a la pàgina 389, del 53/1222 en la pàgina 391 i del 140/1313 en el darrer paràgraf de la mateixa; en les actuals edicions de documents és normal d'assenyalar tals precedents. Potser no hauria estat sobrer d'indicar en l'aparat crític les variants entre les transcripcions anteriors i l'actual. Tot hauria resultat més segur, sense els, ni que siguin mínims, dubtes d'ara.

No cal dir que els dos darrers paràgrafs no fan moure la balança, clarament decantada a la banda de la vàlua de la present compilació, que encara voldríem més perfecta. I com les altres vegades, gràcies P. Baraut! I que per molts anys pugueu seguir fent semblants obres.

Josep Perarnau

Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *Les homilies de Tortosa* (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 20), Barcelona, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1990, 244 pp.

S'ha escrit molt i bé sobre el paper i la importància que al llarg dels segles XIV-XVI van tenir les canòniques augustinianes centroeuropees, com ara la de Windesheim, a l'hora d'impulsar la florida d'un 'Renaixement cristià' o retorn a l'esperit evangèlic i apostòlic primigenis, conegut sota el nom de 'Devotio Moderna'. Eren en canvi francament minses i no gens organitzades ni fàcils de consultar les notícies que fins ara teníem sobre les canòniques regulars medievals catalanes, institucions que durant els segles XI-XIII van conèixer amb esponentosa vitalitat amb els grans projectes monàstics del segle XII i serviren de pont entre el monaquisme primitiu de l'Alta Edat Mitjana i els ordes mendicants del món burgès i ciutadà.

El primer encert evident del llibre que comentem—versió corregida i augmentada d'una tesi doctoral llegida el 1988 a la Universitat de Barcelona—és, doncs, la d'haver superat les llacunes d'informació massa evidents que feien molt difícil la tasca de situar, de manera entenedora i suficient, el text de les homilies de Tortosa dins el context d'una determinada forma d'entendre l'espiritualitat que vinculà la Catalunya Vella amb Occitània i l'actual Sud de França: el món de les canòniques regulars. Sorgides d'un moviment de reforma, ben representat per l'anomenada 'reforma gregoriana', que cercava d'acostar més i més el clergat al model apostòlic, les canòniques representen l'acceptació d'una forma de vida col·legial i comunitària «adequada als cànons» i a l'esperit de l'anomenada *Regla de Sant Agustí*, dels clergues que vivien al recer dels claustres catedralicis o en les esglésies on es dedicaven a la cura d'ànimes.

Ara per ara, i fins que no tinguem un estudi monogràfic totalment dedicat a la matèria, el llibre del Dr. Moran ens ofereix en els seus tres primers capítols (12-70) un resum clar i competent d'aquest aspecte massa ignorat de l'espiritualitat dels segles XII-XIII, que, com era d'esperar, es demostra del tot relacionat amb la història de la nostra cultura. En aquest sentit, resulten especialment aclaridores les pàgines dedicades a glossar la notable contribució de la canònica de Sant Ruf d'Avinyó a la reforma eclesiàstica i canonical de Catalunya, i els especials lligams materials i espirituals establerts entre aquell centre occità i les canòniques catalanes, gràcies als nombrosos contactes personals d'eclesiàstics emigrants, ben representats per sant Oleguer, que fou abat de Sant Ruf abans de ser bisbe de

Barcelona i arquebisbe de Tarragona, i també pel nomenament, el 1151, de Gaufred, abat de Sant Ruf, com a primer bisbe de Tortosa. Fou aquest eclesiàstic, el qual el comte Ramon Berenguer IV féu venir expressament de Provença, qui va signar, cap al 1155, la *Primera Ordenació de l'Església de Tortosa*, subscrita per nou canonges que es constituïren sota el signe de la Santa Creu per a viure en concòrdia i canònicament segons la regla de Sant Agustí i les constitucions de l'Església de Sant Ruf.

Un cop establerta de manera convincent la vinculació entre Sant Ruf i la canònica tortosina, l'autor està en condicions de postular, amb bona lògica, que l'existència de reculls homilètics d'origen occità destinats a la predicació popular, com els conservats a Organyà i a Tortosa, són alhora testimoni i producte de l'activitat pastoral dels canonges, i resultat natural de la difusió per les canòniques catalanes de sermonaris i d'obres religioses de tota mena, provinents de Sant Ruf. D'ací que el Dr. Moran no accepti algunes tesis precedents sobre la possible heterodòxia d'aquests sermons, ni el caràcter clerical del públic a qui anaven adreçats.

El nucli central del llibre el constitueix una nova edició del text de les *Homilies de Tortosa*, que té en compte i millora l'anterior d'A. Thomas. Crec que estic en condicions d'afirmar, després de les cales efectuades fent servir una fotocòpia del manuscrit original, que l'edició del Dr. Moran és correcta i consegüent amb els criteris de transcripció proposats. Va, a més, acompanyada d'una anotació oportuna i pertinent, generosament completada per un ric comentari o «estudi particular de les homilies» (121-178), que assimila tota la informació precedent i suposa un meritíssim esforç per a explicar i acostar al lector modern el contingut de cada homilia. Aquests comentaris són força equilibrats i d'una utilitat innegable, que encara augmentaria molt més, si hom hagués pogut dotar el llibre de taules de noms i de matèries! Només en algunes comptades ocasions —vegeu, per citar un exemple d'allò que vull dir, el comentari a l'estrany costum de les tortres (126)—, hom hi pot trobar a manca referències més àmplies a textos exegetics o a treballs coneguts, com l'estudi de Francisco Rico sobre *Los orígenes de 'Fontefrida'...*, suara reeditat dins *Texto y contextos* (Barcelona 1990).

Tanca el llibre una detinguda anàlisi lingüística del text editat (179-235), on els fragments catalans intercalats «són tractats separatament de la resta en llengua occitana, a fi de no barrejar les dues llengües o els diversos estadis lingüístics». L'autor assoleix, al meu entendre, el seu objectiu «de fer no solament una anàlisi tancada..., sinó de relacionar al màxim les dades amb altres textos i estudis de l'occità i del català antics, particularment amb les homilies d'Organyà, a fi d'intentar un avenç en el coneixement de les analogies i de les diferències entre ambdues llengües» (179). Aquesta anàlisi del text, documentada i competent, porta a la plausible conclusió que «l'origen probable d'aquestes homilies és a Provença» i que res no s'oposa, doncs, «que provinguin de Sant Ruf d'Avinyó, o del seu cercle d'influència en aquesta regió» (235).

La història interna del text sembla revalidar, doncs, el benemèrit esforç de l'autor per a establir també els factors sòcio-històrics i culturals que en determinaren la història externa. En aquest sentit, el treball resulta equilibrat i modèlic i ens hem de felicitar de tenir a l'abast, ara que hom tracta de posar en circulació teories confusionàries sobre la relació català-occità, una nova eina, oportuna i eficient, per a l'estudi contrastiu d'aquestes dues llengües i cultures germanes i en contacte.

Albert G. Hauf i Valls

Max TURULL I RUBINAT, Montserrat GARRABOU I PERES, Josep HERNANDO I DELGADO, Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Llibre de Privilegis de Cervera. 1182-1456* (Textos i Documents, 1), Barcelona, Fundació Noguera 1991, 426 pp.

Publicació íntegra i textual d'aquest *Llibre...*, conservat a l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera. L'edició presenta el seu contingut seguint l'ordre cronològic dels 125 documents reunits (quatre del segle XII, divuit del XIII, noranta-quatre del XIV i nou del XV). El *Llibre...* no segueix el dit ordre, però els editors han insertat una taula de correlació d'aquell seguici amb el topogràfic d'aquest, que permet sempre una seva possible reconstrucció.

Una bona introducció de Max Turull ens informa de la gestació del *Llibre...* en diferents etapes (1360 la primera, amb un lot de quaranta-cinc documents, revalidats per decret reial del 1363, i dues més de successives en el mateix segle i en el següent), i dels àmbits temàtics propis de les peces reunides (regulació jurídica general, règim municipal i funcionament dels seus òrgans, hisenda i fiscalitat, administració de justícia, etc.). Els textos —quasi tots llatins— portaven una rúbrica en català que ha estat respectada en l'edició, fent-la precedir d'un regest actual i de les obligades indicacions heurístiques (foli del *Llibre...*, llocs de publicació anterior, en el seu cas). La transcripció, molt fidel i acurada, amb revisions de signatures i d'onomàstica d'Ignasi Baiges i Albert Turull. Índex —cronològic i topogràfic— dels documents, i antroponímic i toponímic dels seus textos. Hi ha dues il·lustracions gràfiques del manuscrit. Inici d'una nova línia en la sèrie de publicacions de textos de la Fundació Noguera, que esperem veure continuada amb la dels *Llibres* corresponents a d'altres localitats catalanes que ja són anunciats.

Josep M. Font i Rius

El «Llibre Vermell» de l'Arboç. Estudi introductor de Rafael CONDE I DELGADO DE MOLINA, Transcripció i índex de Beatriz CANELLAS ANOZ i Rafael CONDE I DELGADO DE MOLINA, Tarragona, Diputació 1991, 199 pp.

Publicació íntegra del referit cartulari municipal, custodiat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de Barcelona (signatura D. L. AR, vol. 10), amb tot el fons municipal conservat d'aquesta vila, després de la Guerra Civil del 1936-1939.

El còdex, començat a copiar el 1351, fou continuat en anys successius per mà de diferents notaris, amb un total de 151 folis, comprenent noranta-tres documents entre els anys 1202 i 1488, en la seva major part privilegis reials de la cancelleria del sobirà o dels seus alts dignataris, ultra anotacions i memorials diversos (35-167).

Amb bon encert, els editors han disposat els textos per estricte ordre cronològic, no pas per la seva presentació en el *Llibre...*, i han tingut cura d'assenyalar les seves respectives fonts i corregir els evidents errors del copista. S'han conservat les rúbriques que encapçalaven els documents, tot i fent-les precedir de ben expressius regests. Un altre encert ha estat el d'acompanyar la transcripció del *Llibre...* d'un apèndix amb el registre d'altres quaranta-sis documents (i transcripció dels més importants) compresos entre 1211 i 1468, procedents del propi Arxiu Municipal o de la Corona d'Aragó, que completen les dades proporcionades pels textos de la primera part.

Amb aquesta notable plataforma documental, Rafael Conde ha pogut bastir una excel·lent introducció (15-31) sobre el desenrotllament històric de la vila a partir de la seva refundació per Pere el Catòlic cap al 1202 i, en especial, de l'evolució successiva del seu organisme municipal, de la seva autoritat local (batlle reial), i l'exercici de la jurisdicció pública, amb els avatars d'alienacions senyorials intermitents. Tampoc l'estructuració econòmico-social està absent en aquestes il·lustratives notes: ocupacions de la població, estratificació en 'mans' i respectiva incidència en la marxa de la vila, hi són exposats en detall. Un índex topo-onomàstic (188-199) tanca ben escaientment el volum, de molt digna

i acurada presentació, sota el patrocini de la Diputació tarragonina, el president de la qual hi insereix un ben oportú davantal.

Josep Maria Font i Rius

Robert I. BURNS, *Societat i documentació en el regne croat de València. Diplomatar del regne croat de València. Els documents registrats de Jaume I el Conqueridor, 1257-1276*. Volum I: *Introducció*. Traducció d'Enric CASASSES FIGUERES (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 14), València, Eliseu Climent, editor 1988, 372 pp.

Després de gairebé tota una vida consagrada a l'estudi dels anys inicials del Regne de València, i aprofitant les aportacions de precedessors (21-28 i 313-317), l'autor es proposa d'oferir als possibles estudiosos del tema allò que, essent com la coronació del seu estudi, podrà constituir punt de partida per als demés, els quals podran així dominar el terreny damunt les espatlles d'un gegant o damunt el turó que ell tot sol, amb el seu esforç titànic, haurà aixecat: el *Diplomatarium regni Valentiae*, en el qual es proposa de publicar els documents, específicament valencians (313), registrats en volums de paper en la cancelleria reial durant els vint primers anys del novell regne (vegeu-ne la taula en la pàgina 327) i que ara són els volums 9-37 d'una de les sèries d'ACA, la de *Canc., reg.*: uns dos-mil tres-cents documents (27); el mateix autor la defineix com a «primera edició sistemàtica d'un corpus dels papers registrats d'En Jaume» (324), els primers cinc-cents dels quals sembla que haurien d'ésser de publicació imminent (312), dins una primera sèrie que n'hauria de tenir prop d'un miler (314, nota 2).

El volum que ens ocupa és la introducció a la magna obra, una introducció centrada, com és obvi, en els registres i en llur contingut, explicats, però, dins un context més ampli, car, tal com el mateix autor diu en relació a un tema determinat, «si ací no l'exposàvem, deformaríem el context d'En Jaume» (291). Presentació, doncs, de nucli i de context, i encara amb la vista posada en els medievalistes americans (319-322), que segurament serà benvinguda per als estudiants catalans que es comencin d'encarar amb el tema i, per què no, ajudarà a refrescar la memòria sobre multitud de detalls, àdhuc als qui ja fa anys que hi esmercen hores d'estudi.

Dir l'anterior era necessari a fi que el lector tingués una idea, ni que només fos aproximada, d'allò que pot trobar en els trenta-vuit capítols d'aquestes pàgines. Si ens deixem guiar per l'índex final trobarem, al lllindar, una explicació d'allò que era la Corona catalano-aragonesa amb la seva unió a partir de la diversitat (15-20); el pas següent serà el d'introduir-nos en l'arxiu reial (cf. també 219), tenint, però, ben present que només és una secció de la cort del rei (capítols 2-7); introduïts en l'arxiu, l'autor ens col·locarà davant els registres i ens anirà explicant cada un dels elements que eren emprats en la registració, des de la tinta i el tipus de lletra (definida com a «gòtica cancelleresca documental catalana», 102, «semblant als models de les cancelleries comunals italianes», 110) a la validació notarial, a les llengües usades i a les regles retòriques de redacció de la prosa llatina de lletres (capítols 8-22); els sis capítols següents (23-28) expliquen l'element material bàsic dels registres: el paper; el cos del llibre s'acaba amb els capítols 29-36, en els quals són indicats els temes més freqüents, objecte dels documents copiats en els registres. El llibre es clou amb un capítol dedicat als inventaris i a les recopilacions anteriors (XXXVII) i amb un altre, en el qual són exposades les característiques editorials (XXXVIII). L'àmplia bibliografia completa tot el conjunt (331-365).

És possible que les línies anteriors condueixin a la idea, inexacta, que tots els dits temes són exposats de manera uniforme. Per contra, hi ha, si no m'erro, tres punts, en els quals hom té la impressió que no sols constitueixen altres tants nuclis entorn dels quals s'estruc-

tura el llibre, ans encara la de sentir-hi bategar amb més força els sentiments íntims de l'autor: el de Jaume I en tant que creador de l'arxiu reial modern, l'autèntic fundador de l'arxiu (31); la riquesa dels registres de cancelleria, «el tresor més gran de la cancelleria són els seus incomparables registres» (73), capaços de parar ferm en una comparació amb els de l'Arxiu Secret Vaticà (51), escrits damunt paper des del 1257 (222), coincidint amb la imposició del control directe de la corona sobre Xàtiva i els seus cèlebres molins paperers (83-84); i el fet del paper, l'ús del qual en els diversos camps de la vida -un d'ells és el de la cancelleria reial- és considerat per l'autor com una autèntica revolució (256), a l'altura de les altres que, introduïdes durant el segle XIII, transformarien Europa en un parell de segles, fent-la sortir de l'Edat Mitjana. No és estrany, doncs, que Robert Ignatius Burns aplegui i se sumi al cor de lloançes que grans investigadors dels segles XIX i XX han entonat a l'Arxiu Reial de Barcelona i a la seva sèrie de registres (39-41).

S'equivocaria qui pensés que aquesta introducció als documents valencians de Jaume I es limita als grans temes acabats d'esmentar. Indiquem, a l'atzar, algun cas d'informació puntual: les notícies de la dispersió de documents reials en temps de Jaume I (35); existència, anterior als registres, de conjunts de documents en pergami cosits uns després d'altres i enrotllats (84); no tots els escriptors d'àrab de la cancelleria reial eren jueus, car hi hauria hagut notaris sarraïns (177-178); 'alfaquim' podria tenir no sols el sentit de metge, sinó també el d'home de formació superior global, també en medicina (179-184); un deu per cent de la documentació es refereix a sarraïns (269).

Hi ha detalls que han satisfet particularment l'autor d'aquestes línies, com és ara la precisió que el pas del llatí al romanç en els *Furs de València* és anterior al que donà Alfons el Savi i hauria actuat com a catalitzador a Europa (167) o la distinció entre fulls i folis en el paper constituït d'un plec (254), per posar-ne només dues mostres ben diverses. En contrapartida, n'assenyalaré altres dos que no m'han acabat de convèncer: l'abreviatura de 'pro' després de cada document copiat en els registres és interpretada: 'pro[visa]' (71), però en pregunto què significarà quan la trobo al final d'un text copiat en qualque manuscrit lul-lià de Munic: com pot ésser 'provisa' la còpia d'un text doctrinal? 'Probata' seria ben altra cosa, d'on potser seria lícit de concloure que 'pro' tant pot significar 'provisa' com 'probata'; i en relació a la pàgina 214, em semblaria una badada excessiva que un escrivà en comptes d'escriure 'proprio' o bé 'ppro' amb la línia semicircular començant en el coll de la segona 'p' i incloent la cua de la primera, abreviatura tan coneguda i elemental, simplement hagués escrit una línia horitzontal damunt la dita abreviació, convidant a llegir 'papero' o quelcom de semblant. I una pregunta: ¿el problema de l'arxiu de la dinastia de Barcelona després de la donació del regne d'Aragó al comte de Barcelona, no pot ésser il·lustrat amb la versió que hom en donava al començament del segle XV i ha estat publicada dins ATCA, II (1983), 358?

La lectura del llibre deixa en el lector la certesa que hom ha volgut fer obra de qualitat tant en la traducció com en l'edició i per això és més de doldre allò que desllueix el resultat que hom té a les mans. En la transcripció de noms propis les rellicades s'han multiplicat: la senyora Maria Mercè Costa no es diu 'Paredes' sinó 'Paretas' (13); compareix un Francisco Benet Rosell que deu ésser Francesc Miquel i Rosell (30; a la pàgina 353 de la bibliografia és escrit correctament); Josefina Font no es posa 'Bayel', sinó 'Bayell' (166; com en la bibliografia, 344); alguna altra vegada és la data: a la pàgina 48, nota 4 som informats de l'edició d'un llibre a Berlín 1951, que degué ésser publicat el 1915. A la pàgina 255 hi ha referència a una fotografia d'una pàgina de paper, «que il·lustra aquest llibre», fotografia que no he estat capaç de veure.

Acabem amb alguna mostra de llatí: 'dictam reparacioni' (81, nota 15, línia penúltima), ¿no hauria d'ésser 'dictam reparacionem' o 'dicte reparacioni'? Preguntem també si en endavant s'ha de dir 'In flagrante' (294) i no 'In flagranti' com fins ara. Traduir els verbs 'lacerantur et destruuntur [folia papiri]' (242, nota 5) per 'es romp i s'esparraca' (241, línia

4 del final) em sembla més aviat pobre, quan hauria estat tan fàcil i literal de traduir 's'estripen (o 's'esquincen') i es desfan'; a la pàgina 76 havíem trobat que una carta 'es perd o se'n desfà la lletra', quan el sentit deu ésser que la carta (és a dir, el paper) 'es malmet (o s'esquinça') o se n'esborra la lletra'; a la pàgina 281 llegim que 'un lleny es trencà...', quan fins ara els mariners havien dit sempre que una barca (o lleny) es parteix. Són realment de doldre aquests castellanismes vergonyants en una obra que també en la qualitat de la llengua (catalana o llatina, és igual) hauria de trobar-se a l'altura de la seva importància.

Josep Perarnau

Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana 1991, 841 pp.

Saludem amb vertadera satisfacció la sortida a la llum de l'obra present, que ve a oferir-nos l'aplec documental complet d'aquest tipus de font històrico-jurídica en allò que afecta les terres de l'actual Comunitat Valenciana per a l'època medieval (caldrà pensar un altre dia en les de l'Edat Moderna, tan importants, sobretot les derivades de l'expulsió morisca). Era una empresa que venia preparada de fa molt de temps per diverses temptatives, en especial amb la publicació esparsa dins el «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura» i amb el 'corpus' mecanogràfic afanyosament aplegat per l'esforç de l'enyorat Miquel Gual i Camarena, que sols -i de manera pòstuma- pogué aparèixer reduït als registres de les peces reunides, a banda del bon estudi històric i institucional que el precedia.

Ara, Enric Guinot ha donat cim a aquesta empresa, amb un considerable cos de tres-cents vint documents, datats entre els anys 1209 i 1490, corresponents en la seva gran majoria al segle XIII (núms. 1-231 i 316-319), però també al XIV (núms. 232-298 i 320), i més escassament al XV (núms. 299-315), una seixantena dels quals eren inèdits. Per a la confecció d'aquest aplec, l'autor ha ampliat l'escorcoll arxivístic i bibliogràfic dels anteriors projectes, tasca reflectida en l'aparat heurístic que precedeix la transcripció dels textos, i que arriba a la inserció d'una nota referencial sobre l'existència conjectural del document quan falten les altres fonts.

Els registres o presentació dels documents potser resulten massa sumarís, ja que cal pensar en el lector mitjà, poc o gens familiaritzat amb la llengua llatina, la de la majoria de les cartes, i que cal apropar al contingut del document mitjançant l'oportú resum. La transcripció -integral- dels textos és acurada i correcta, en alguns punts àdhuc potser en excés (¿era necessari assenyalar el canvi de folis en el cartulari, en el qual es basa la versió donada?).

El cos documental és precedit d'un estudi introductori integrat de diversos capítols. En un d'ells, l'autor informa dels criteris que han presidit la confecció del volum, començant pel propi concepte de carta de poblament, centrat en el fet d'un assentament col·lectiu, no merament familiar, i en l'existència d'una contraposició social entre un personatge de la classe dominant i un grup pertanyent a la comunitat popular. Segueix la trajectòria experimentada per la repoblació valenciana medieval i les característiques adoptades per aquesta segons èpoques i llocs, especialment en allò que ateny la continuïtat musulmana o el poblament cristià. En ordre a la incidència de les cartes en aquesta empresa, les veu com una de les tres fonts constitutives del teixit de relacions feudals (potser seria més adequat dir-ne dominicals o senyorials), entre la classe dominant i els habitants dels poblats, en ordre al conreu de la terra i al repartiment dels productes, sota diverses modalitats diversament explicades.

Il·lustra el volum una sèrie de quadres amb relació separada de les cartes, corresponents a repobladors cristians i a pobladors musulmans, a les que donen la terra franca o les

atorgades a partició de collita, així com uns mapes en què es projecten gràficament aquestes distincions. Però creiem que caldria completar-los amb un mapa general de tot l'antic Regne, assenyalant de forma nominal els llocs receptors de carta de poblament per a orientació geogràfica del lector.

I no podria faltar l'esment a l'utilíssim joc d'índexs: el cronològic de les cartes de poblament conegudes, l'alfabètic de les poblacions destinatàries d'aquestes, el toponímic i onomàstic del contingut dels documents.

En resum, una obra ben reeixida i que ve a fer bon costat als aplecs semblants referents a les terres catalanes (publicat ja fa temps) i a les aragoneses (d'aparició recent) per a brindar un bon estudi de conjunt d'aquest tipus de font jurídica, tan fonamental per al coneixement de la reconquesta i repoblació de l'àmbit oriental de la Península.

Josep Maria Font i Rius

M. Luisa LEDESMA RUBIO, *Cartas de población del Reino de Aragón en los siglos medievales*, Saragossa, Institución Fernando el Católico 1991, 543 pp.

Una bona col·lecció de cartes de poblament aragoneses, en número de 247, entre els anys 1069 i 1451, amb una molt sumària introducció conceptual i amb índex onomàstic minucios i molt complet (a càrrec de Javier García Marco), índex que, a manera d'un bon mapa permet de localitzar degudament els nuclis de població destinataris de les cartes, a part de la identificació de les persones esmentades en elles. Creiem oportú d'annotar a continuació alguns exemplars reunits de la col·lecció, per mor de la seva relació geogràfica, històrica, jurídica, senyorial, etc., amb el nostre país.

Documents núm. 7 (1090, Montsó); 84 (1158, Binèfar); 90 (1169, Pitella); 91 (1169, Tamarit de Llitera); 105 (1176, Torrent de Cinca); 116 (1180-1182, Maella); 124 (1185, Torralba); 128 (1189, Conchilla, a fur i costum de Barcelona); 115 (1209, Lledó i Arenys); 157 (1210, Lledó); 171 (1230, Canals); 184 (1242, Fraga); 246 (1403, Torrent de Cinca).

Ja fa anys que vàrem estudiar aquestes relacions en les nostres *Notas sobre algunas cartas pueblas de la región oriental aragonesa*, dins «Anuario de Historia del Derecho Español», XLI (1971), 699-766, on tinguérem ocasió de publicar el text de la majoria de les assenyalades.

Josep M. Font i Rius

Llibre dels fets del rei en Jaume. Volum I. *Estudi filològic i lingüístic i vocabulari integral* – Volum II. *Text i glossari* Edició a cura de Jordi BRUGUERA (Els Nostres Clàssics-col·lecció B, 10 i 11), Barcelona, Editorial Barcino 1991, 340 i 398 pp., respectivament.

Si el mot 'cultura' i tots els de la seva família no fossin aplicats avui dia preferentment per qualificar actes propagandístics de caràcter polític, ideològic o de govern, o fins i tot comercials (ahora que s'aplica el mot 'intel·lectual' als realitzadors d'aquests actes), diríem que aquesta és una obra important per a la cultura catalana, feta per un intel·lectual consciencios. Però a la vista de les reserves semàntiques que hem exposat, haurem de qualificar-la de gran obra científica, tant pels resultats obtinguts com pel fet que esdevé un model de treball modern per a realitzacions futures, i considerar l'autor un bon científic, investigador destacat de la filologia i de la lingüística històrica catalanes.

Jordi Bruguera en la introducció ens explica senzillament quin era el seu propòsit inicial: realitzar l'estudi lingüístic d'una de les obres més significatives de la literatura catalana medieval, però topà amb la manca d'una edició apropiada per a aquest propòsit. Calia una edició crítica, vivament desitjada pels especialistes, que permetés aquesta feina, i ell mateix es disposà coratjosament a emprendre-la, malgrat la complexitat d'aquesta tasca, deguda sobretot a l'extensió de l'obra i a l'existència d'una llarga tradició manuscrita. Per sort, la utilització dels recursos de la informàtica li ha facilitat la feina tant pel que fa pròpiament a l'edició com en l'estudi lingüístic.

El primer volum és dedicat a l'anàlisi filològica i lingüística. En el primer d'aquests estudis ens descriu, ultra els treballs precedents, els manuscrits antics coneguts, dels segles XIV al XVIII, les edicions i les traduccions anteriors. Respecte de les edicions catalanes modernes, totes elles fetes a partir del manuscrit bàsic H, dit de Poblet, Bruguera n'assenyala les insuficiències que presenten des dels punts de vista filològic i lingüístic. L'edició més antiga, del 1873, realitzada per Marià Aguiló, és una transcripció simple del manuscrit: s'hi desenvolupen les abreviatures però no hi ha separació crítica ni accentuació dels mots; es tracta, doncs, d'una edició meritòria per al moment de la seva aparició, però que podem qualificar ja d'arcaica. La de Josep M. de Casacuberta (1926-1962), de caràcter divulgatiu, no pretenia d'ésser certament una edició científica: regularitza la puntuació del text, però conté nombrosos errors entre errates tipogràfiques i lectures deficientes (com 'tornam a' en lloc de 'tornam-nos a' o 'fou' per 'fo') i a més adopta sovint variants d'un altre manuscrit i de l'edició prínceps de València del 1557, sense advertir-ho. També és de caràcter divulgatiu la de Ferran Soldevila, del 1971, destinada bàsicament als historiadors, que presenta un text excessivament modernitzat quant a la grafia i modificacions no justificades, com per exemple, substitució d'«assegurariem» per «asseuriem» o de 'ginyen' (de 'ginyar = enginyar') per 'guien'. Totes aquestes variants no advertides poden induir a error en el comentari lingüístic. Per exemple, J. Gulsoy considera diverses formes verbals en '-u' provinent de '-T'S' ('creeu', 'farieu', 'sapiau', 'sou'), preses de l'edició de Casacuberta, com si fossin del segle XIII (J. Gulsoy, *El desenvolupament de la semivocal -w en català*, dins «Catalan Studies. Volume in memory of Josephine de Boer», Barcelona 1977, 94). Doncs bé, en l'edició de Bruguera podem comprovar que totes aquestes formes són preses de l'edició de València, que presenta una adaptació del text a la llengua del segle XVI, però no apareixen pas en els manuscrits més antics. En el de Poblet només apareixen dues formes amb aquesta desinència: «Barons -dixem nós-, mal havets feyt, e penedir-vos n"eu'. E no us hi 'torneu'...» (Cap. 90).

Bruguera en la seva edició també parteix del manuscrit de Poblet, col·lacionat amb altres cinc de seleccionats i amb l'edició impresa de 1557. Hem d'assenyalar que la relació dels manuscrits entre ells (variants, addicions i omissions), és àmpliament il·lustrada, ço que li ha permès d'aclarir passatges dubtosos i interpretacions errònies de les edicions anteriors. Amb tot, Bruguera respecta la divisió per capítols de l'edició d'Aguiló, perquè malgrat els errors que presenta, aquesta divisió és la que segueixen tots els estudiosos. Després d'intentar l'establiment d'un 'stemma codicum', continua l'estudi filològic amb algunes consideracions sobre la relació entre la versió catalana i la llatina de Pere Marsili d'aquesta obra; malgrat que Bruguera ens anuncia en la introducció que no es proposa de realitzar un estudi a fons sobre aquesta qüestió, no es pot estar de donar la seva opinió que és en el sentit que la versió catalana precedeix la llatina, opinió aquesta que haurà de ser confirmada per estudis sinòptics d'ambdues versions. Aquesta part acaba amb unes il·lustracions dels textos utilitzats en l'edició crítica.

Respecte de l'estudi lingüístic, l'autor ja ens anuncia en la introducció que no tractarà la sintaxi oracional pel «convenciment que, amb el nivell a què han arribat actualment els estudis lingüístics sobre la sintaxi, el tractament de la sintaxi oracional de la Crònica, amb característiques tan vistents d'un estil tan sovint espontani, primitiu i poc curat, ple de trets

col·loquials, mereixeria tota una altra consideració ben particular quant a l'extensió i profunditat» (8). Exclosa aquesta qüestió, la descripció lingüística que s'hi fa és molt completa i realitzada amb gran cura i perícia, malgrat l'extensió del text analitzat.

En l'apartat dedicat a la grafia, a mig camí entre la filologia i la lingüística, es descriu les característiques del manuscrit principal pel que fa a les elisions i a les representacions consonàntiques que presenten fluctuacions en la llengua antiga, particularment les palatals, aportant-hi sempre, com en tot aquest estudi, una exemplificació pràcticament exhaustiva.

Pel que fa a la fonètica, la descripció dels aspectes més interessants és també metòdica i ben documentada, no solament amb els exemples adients, sinó també amb la bibliografia pertinent per a cada qüestió. Dins el vocalisme tònic assenyalarem, per donar-ne una mostra, el tractament d'E breu i O breu tòniques davant iod, on concorren formes inflexionades amb algunes de no inflexionades, sense mostres de possible diftongació. Quant al vocalisme àton, la informació que aporta, per exemple, respecte de la neutralització de 'e' i 'a' àtones sens dubte obligarà a revisar les cronologies habituals d'aquest fenomen en català oriental, avançant-les fins i tot pel que fa a les posicions postòniques, alhora que confirma que les neutralitzacions de 'o' i 'u' no eren gaire esteses encara ja que la major part d'exemples d'aquest fenomen que exposa són davant 'i' o 'u', que indueixen al tancament de les 'oo' anteriors àdhuc en català occidental.

L'estudi del consonantisme inclou els aspectes més interessants, com el tractament de les alveolars sordes, africades i fricatives, en procés de confusió aleshores; o el de 'D', 'C + e', 'i', 'Ti' entre vocals, que permet de fer comparacions amb les solucions occitanes, i en posició final, amb mostres primerenques de vocalització en 'u'. Respecte de les confusions, observem que Bruguera no es refereix a la possible confusió entre 'b' i 'v', ço que interpretem en el sentit que en el text estudiat no hi havia cap mostra d'aquest fenomen.

La morfosintaxi és tractada amb la mateixa cura. En la part nominal podem assenyalar com a mostra l'anàlisi precisa dels vestigis de declinació llatina o els exemples de possessius de posseïdor singular de tercera persona (seu, seva) en lloc de 'llur' o 'llurs' en casos de posseïdor plural. Creiem que és possible que aquest ús s'iniciés a partir dels casos en què la cosa posseïda no era comuna a tots els posseïdors, sinó que existia un cert caràcter distributiu, com en l'oració següent extreta dels exemples que aporta: «Que dixessen als lurs cavallers que venessen de sos cavalls», on s'entén que cada cavaller posseïa el seu cavall respectiu. Però sobretot s'hi destaca l'estudi dels pronoms personals tònicos o àtons, que inclou una taula descriptiva de totes les combinacions binàries de pronoms àtons. Respecte de l'article, és interessant d'observar que al copista del manuscrit de Poblet, que, observem, es deia Celestí Destorrents, se li escapoleixen algunes mostres d'article 'salat', procedent d'"IPSU", i que aquestes mostres no figuren en els altres manuscrits excepte en el cas d'un topònim: 's'Arboç'. Això ens demostra que l'article salat encara era viu en el llenguatge col·loquial de l'àrea del català central, malgrat que era bandejat de l'ús escrit, excepte precisament en l'onomàstica, és a dir en els noms propis de llocs o de persona, ço que és palès en el topònim esmentat i en el mateix cognom de l'escriptor.

També és ben complet l'estudi de la morfosintaxi verbal, que comprèn la descripció de paradigmes i desinències i l'explicació raonada de l'origen de les formes que hi figuren. En podem assenyalar l'estudi del tema de perfet, de les formes sintètiques (febles o fortes), però especialment del perfet perifràstic: la part dedicada a aquesta construcció és un veritable tractat sobre el seu origen i desenvolupament primitiu, qüestió aquesta que ja havia estat estudiada per Bruguera mateix i per Germà Colón, la bibliografia del qual potser hauria estat oportú de reportar-hi.

La darrera part d'aquest estudi lingüístic és dedicada a vocabulari. Pel que fa al vocabulari comú, ens ofereix en primer lloc diverses classificacions corresponents a alguns camps semàntics més rellevants, que ens il·lustren bé del caràcter del lèxic de la Crònica i es remet a treballs anteriors pel que fa a l'onomàstica. Però, a més, al final d'aquest volum

ens ofereix un vocabulari integral d'aquest text amb la referència del lloc d'aparició en l'obra. Són 179 pàgines a quatre columnes, que presenten un material riquíssim, que serà de gran utilitat per als estudiosos.

El segon volum és dedicat a l'edició del text, completat amb un glossari per a facilitar-ne la comprensió del lector modern. Ja hem vist en el comentari de l'estudi filològic les característiques d'aquesta edició. Però ara podem comprovar la magnitud del treball i la cura amb què ha estat realitzat. Hem d'assenyalar en aquest sentit que l'edició del text, pel que hem pogut comprovar, és pràcticament exempta d'errates; l'editor s'ha pogut beneficiar dels avenços informàtics que permeten passar directament de l'original a la impressió sense manipulacions externes del text que produeixen errates, però també és cert que l'original ha estat molt ben realitzat. Sens dubte, la llarga experiència que posseeix Bruguera en la traducció i correcció de textos bíblics li haurà estat ben útil en aquesta tasca. Només podem manifestar que fa goig de veure una edició d'aquest tipus i amb una impressió ben acurada.

Com dèiem al començament, és aquesta una obra científica ben important, tant pel seu contingut com pel fet que esdevé un model per a futures edicions de textos clàssics catalans. Tant de bo que aviat poguéssim disposar d'edicions semblants de les altres grans cròniques medievals catalanes.

Josep Moran i Ocerinjuregui

Josep PERARNAU i ESPELT, *El Llibre contra Anticrist de Ramon Llull. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», IX (1990), 7-182.

Proseguint la seva tasca d'editor de textos desconeguts, el dr. Perarnau publica en un dels darrers volums d'aquest anuari un tractat de Ramon Llull que fins ara havia romàs inèdit —i àdhuc sovint oblidat. Es tracta d'aquest singular *Llibre qui és contra Anticrist*, acompanyat, tal com Déu mana, d'un estudi preliminar.

Un text singular, he dit, i Perarnau té raó d'afirmar que no és homologable amb cap dels tractats anteriors o contemporanis sobre la figura de l'Anticrist, dels quals dona un bon nombre d'exemples. Àdhuc anant més enllà que el dr. Perarnau, jo gosaria afirmar que l'"Anticrist" ací no és més que un pretext o un reclam per a interessar el lector. La finalitat vera i pròpia del *Llibre...* és: a) de fer una exposició succinta dels «principis necessaris» de la fe cristiana per tal de «destruir la error molt perillosa e dampnosa que serà sembrada per Antichrist esdevenidor», i b) de proposar que «sien en son temps hòmens aparellats, sants, devots e savis, ... a destruir ab raons necessàries e ab sancta vida les opinions e raons que Antechrist dirà» (línies 12-18). Tanmateix, l'Anticrist d'aquest llibre no és la figura apocalíptica que preocupava tant els teòlegs del segle XIII, sinó un símbol de tots els errors que amenacen la fe, dins l'Església, en una situació cristiana i humana depauperada i al defora en les doctrines religioses dels infidels, musulmans i tàrtars sobretot, que envolten el món cristià. Contra aquestes errors cal enfortir caritat i devoció en el poble cristià, corregir el mal estament del món i obstaculitzar la 'campanya de l'Anticrist'. I això en la doble direcció indicada: d'una banda vers el poble cristià, de manera que el coneixement de les raons necessàries li il·lumini l'enteniment i el bon exemple li engendri devoció; de l'altra, vers la conversió dels infidels.

El procediment no és exclusiu del nostre 'libell'. La dèria apologetica, la santa dèria de demostrar i defensar els dogmes fonamentals és constant en tot l'"opus" lul·lià. Un exemple entre cent el trobem en el *Tractat de la quadratura i de la triangulatura del cercle*, que Armand Llinarès acaba de publicar en traducció francesa dins «Estudios Lulianos», XXX (1990), 121-159, i *Principes et questions de théologie*, París, du Cerf 1989: ací la geometria és també un pretext —o, si es vol, una aplicació de l'Art i encara tan breu que no ocupa sinó

una desena part del llibre: la resta, com ho declara la darrera pàgina, és un tractat de teologia, adreçat a la conversió dels sarraïns, als quals cal fer comprendre la Trinitat i l'Encarnació del Fill de Déu.

Situat així el llibre, vegem-ne el contingut. El dr. Perarnau en dóna un ampli resum, destinat a facilitar-ne la lectura, de la pàgina 15 a la 29. El text és organitzat en tres 'distincions', força desiguals. La primera, i la més llarga, és l'exposició dels 'principis necessaris', que són la unitat i la trinitat de Déu, quinze demostracions de l'Encarnació del Fill a partir de la grandesa de Déu i finalment un tractadet de les virtuts creades (fe, esperança, caritat, justícia, prudència, fortalesa i tempraça) que l'Anticrist s'esmerçarà a afeblir («les portarà a minoritat», diu Llull). La segona distinció, la més breu, resumeix 'les cinc obres de l'Anticrist', que són totes radicalment contradictòries amb els principis doctrinals exposats en la primera distinció. Finalment, la tercera i la més original del tractat que ens ocupa, conté una 'ordinació', que és un projecte jurídic-polític-pastoral per tal de preparar la defensa —i els defensors— contra l'Anticrist. Aquesta preparació comporta dues parts ben distintes. La primera, positiva, consistirà en escollir homes sants i de bona vida, disposats al martiri i dotats de ciència i de coneixença de Déu; formats en ermitatges, proveïts de les coses necessàries a llur missió, hi practicaran l'oració (amb la consegüent doctrina dels set graus de contemplació i els corresponents set graus d'afflicció) i es podran llançar després a la vida activa amb la predicació a fidels i infidels per raons necessàries i seguint «la manera de la *Art abreviada de trobar veritat*» (línies 1430-1435 i 1480). I, per acabar, una segona part negativa, que comporta un refús net de les guerres i batalles com a mitjà per a assolir l'objectiu darrer de convertir els infidels (línies 1494-1537).

És ben clar que l'essencial del nostre llibre es troba en aquesta darrera distinció, que és la que li dóna una unitat coherent. Car, com diu molt bé Perarnau, «en ella és exposat un projecte d'ensinistrament en una activitat destinada a neutralitzar amb els raonaments de la primera distinció els atacs escatològics de la segona» (32). I és partint d'aquest projecte que sorgeixen dos problemes fonamentals que el Dr. Perarnau planteja en termes molt clars, sense proposar tanmateix una solució definitiva. Els discutiré separatament.

El primer és el de saber qui són els destinataris de la predicació dels homes sants i contemplatius que es prepararan en els ermitatges previstos ací. I el Dr. Perarnau fa remarcar que no són en primer lloc els infidels, com en tantes altres obres lul·lianes, puix que ací hi ha abans el combat contra els errors que l'Anticrist sembrarà dins mateix de l'Església. I això permet al dr. Perarnau de suggerir un problema d'abast considerable en la interpretació del pensament lul·lià. El planteja en forma de pregunta, tot demanant-se «si les obres que ens han arribat dels primers anys d'actuació pública [de Ramon Llull] no responien molt més a un projecte global de fer tornar el món a bon estament —en el qual, certament, tenia un lloc important la conversió dels infidels— que a un de més limitat i exclusivament missioner» (51).

De fet, aquesta pregunta equival a posar en dubte la idea generalment rebuda, i defensada per mi mateix en molts treballs, que la preocupació essencial de Ramon Llull i el motor de tota la seva vida i obres és la conversió dels infidels. En una primera època, la finalitat de l'esforç lul·lià hauria estat la d'endegar el bon estament del món d'una manera general. A aquests primers anys d'activitat literària corresponen les obres, redactades totes en català, que van del *Llibre de contemplació* al *Llibre de meravelles* (1273-1289). Seria molt més endavant que Ramon Llull hauria «limitat» —com si fós poc!— les seves generoses ambicions a la conversió dels infidels.

I per què no? La visió utòpica d'una humanitat unida en una sola fe, sota l'autoritat universal del papa, és fonamental en la filosofia política unitària de Ramon Llull. Tota la immensa «summa» del *Llibre de contemplació* és presidida per la idea de la unitat mundial, en la fe, en la pau i en l'harmonia entre tots els homes, que tenen les arrels en la mística doctrina de l'amor de Déu. I el pla vastíssim de reforma religiosa, moral, política i social

del papa Blanquerna s'estén igualment a tots els homes de la terra. Però el primer obstacle a aquesta harmonia universal rau en el fet de «la diversitat de sectes e de creences». I per aquesta raó la conversió dels infidels n'és una etapa necessària, de fet prèvia. El seu ideal, Llull l'expressa ben obertament en el pròleg del *Llibre del gentil i dels tres savis*: «Ah, con gran benaurança seria aquesta... que enaxí com és un Déu tan solament, pare e creador de quant és, que enaxí tots los pobles qui són s'unissen en ésser un poble tan solament... e que tuit ensems haguessen una fe, una lig e donassen glòria e laor de nostre sènher Déus!» (*Gentil*, dins *Obres selectes de Ramon Llull*, I, ed. Antoni Bonner, Mallorca, Editorial Moll 1989, 113). Però això ho diu precisament en la introducció a un llibre destinat a convèncer un Gentil! Després el nostre apòstol ha trobat la seva 'especialització' en la tasca missionera, s'ha fet 'procurador dels infidels' i els ha consagrat el màxim del seu esforç intel·lectual i pràctic. Però no ha oblidat mai els mals interns de la cristiandat. I en la polèmica antiaverroista dels anys 1309-1311 jo hi veig com una nova lluita contra l'"Anticrist" i els errors que escampa entre els cristians.

De més a més, en el *Llibre qui és contra Anticrist*, la preparació dels 'hòmens savis' comporta en primer lloc estudis de diversos llenguatges «per tal que vagen prehicar los infaels, los quals deu hom preicar per raons necessàries, per tal que enans los puxe hom convertir que vingue Antechrist» (línies 1420-1425). Resta, doncs, ben clar que en l'esperit de Ramon Llull la tasca més urgent, abans que vingui l'Anticrist, és la conversió dels infidels. I ho rebla uns ratlles més avall dient: «E per lo convertiment dels infaels, porà hom pus fortment contrastar a les erròs d'Antichrist» (línies 1438 s.).

En resum, que jo no veig pas oposició entre el text del nostre *Libre...* i allò que tots hem ensenyat sobre la 'dèria exclusiva' —com deia el mestre Jordi Rubió— de Ramon Llull per a la conversió dels infidels. ¿Que la conversió és una part de la seva magna visió ideal d'una humanitat reconciliada en el Crist? Ben segur que sí. Però és la part, en la qual va esmerçar el millor de les seves forces. I si, com ho ha mostrat Fernando Domínguez Reboiras (*Idea y estructura de la Vita Raymundi Lulli*, dins «Estudios Lulianos», XXVII (1987), 1-20), la *Vita coetania* és un text elaborat amb vista als objectius que Llull volia obtenir del Concili de Viena, això prova encara més quina era la seva preocupació principal, per mor de la qual «durant quaranta-cinc anys ha cercat de moure els prelats de l'Església i els prínceps cristians per tal que recerquessin el bé comú», com diu d'ell mateix en el *Phantasticus*. Aquesta era la imatge que el Doctor il·luminat volia que conservés d'ell la posteritat.

L'altre problema és el de la contradicció que hi sembla haver entre el refús de tota mena de croada o d'expedició violenta amb miras a propagar la fe —que en el *Llibre contra Anticrist* és particularment radical— i les innombrables propostes de croada que Ramon Llull sotmetrà als papes i als prínceps, des de la petició a Nicolau IV en el 1292 a la que adreçà al Concili de Viena l'any 1311. És una qüestió difícil, que preocupa els lul·listes d'ençà de Berthold Altaner, en 1928, i que jo mateix he fet sovint objecte de les meves reflexions. Darrerament he tornat sobre el tema en l'article *Les propostes de Ramon Llull «De modo convertendi infideles»*, dins «*Studia Lullistica*. Miscellanea in honorem Sebastiani Garcias Palou, Mallorca, Maioricensis Schola Lullistica 1989, 93-99 [cf. ATCA, IX (1991), 575, núm. 6654] i no puc reprendre ara i ací tota l'argumentació.

Fet i fet, els termes en què el nostre 'llibell' condemna les «guerres i batalles» (línies 1494-1537) són anàlegs als que trobem en passatges ben coneguts del *Llibre de contemplació* (cap. 346), de *Blanquerna* (caps. 77 i 80), de *Doctrina pueril* (caps. 71, 72 i 83), entre d'altres: «Batalles e guerres molt mils se convenien en lo poble dels jueus contra los infaels, ans que fos l'eveniment del Fill de Déu, que no fan ara en lo poble dels christians» (línies 1501-1503), o bé «Per experiència de les guerres e de les batalles, qu'els reys christians... han fetes contra ls sarraïns, pot hom conèixer e saber que per altre manera pus alta e pus noble és possíbol cosa a convertir lo món e a conquerre la sancta terra d'Oltramar,

que no és ceylla que ls cristians han presa contra los infaels per guerres e per batalles sensuales contra les intel·lectuals batalles, la qual manera és semblant a la primera segons que los sarraïns han començada e multiplicada lur secta. E açò matex se segueix dels tartres e dels infaels» (línies 1514-1522). Paral·lelament, tothom recorda l'episodi irònic en què l'emissari del soldà de Babilònia fa veure al papa Blanquerna que els cristians han adoptat els mètodes del seu profeta Mafumet, quan es tractà de conquerir la Terra Santa... Contra aquestes pràctiques de violència, la santa vida dels apòstols i dels màrtirs ensenya que ells convertiren el món «ab batalles de passència, caritat, humilitat, desvió, sperança, fortitudo, turmens e mort» (línies 1508-1511), o sigui, amb les armes espirituals.

Però, com ja vaig argumentar en el meu treball de la «Miscellanea» en honor del Dr. Garcias Palou, en tots els textos que acabo de citar de la primera etapa de la producció lul·liana —dic en 'tots' ells— figura el dret de l'Església d'organitzar «per armes e per força sensual» la lluita contra els sarraïns que amenacen els cristians «tro que tot lo món sia sotmès als cristians» (*Contemplació...*, cap. 346, 21). I en el *Blanquerna*, en el capítol següent al que ironitza sobre les croades, veiem que l'Apostoli proclama una croada com a exutori a l'esperit bataller de dos reis cristians en pugna fratricida. On la croada apareix així posada al servei de la correcció del mal estament del món, que Ramon Llull no deixà mai de somniar.

Podria adduir altres textos, però no cal. Ja ho tinc fet en altres llocs. Basti'm dir ací que decididament no és possible de fer un tall radical entre el pacifisme primicer de Ramon Llull i les seves propostes ulteriors de croades— unes croades molt 'sui generis', que no tenien res en comú amb les guerres de conquesta, cal dir-ho tot seguit. I si en el nostre *Llibre qui és contra Anticrist* no afegeix cap contrapunt al refús acostumat de la violència per a la propagació de la fe, és que ací la predicació li apareix com molt prioritària en el projecte pastoral de la tercera distinció. Jo, francament, no sento en cap dels tractats lul·lians —i tampoc en aquest— un trencament de la unitat i de la continuïtat en la doctrina del Mestre —un dels darrers representants de la gran utopia medieval de la Ciutat de Déu assumint la ciutat dels homes.

L'amic Perarnau em perdonarà d'haver fet d'aquesta recensió una quasi-polèmica amistosa, sobre aquests dos punts. Amb els quals no he esgotat, ni de bon tros, la riquesa del seu estudi. Hi ha, per exemple, l'observació que la proposta continguda en el *Llibre contra Anticrist* és probablement el primer projecte lul·lià concret d'una escola de formació per als missioners, que per força ha d'estar relacionada amb la fundació de Miramar. I aquí sí que comparteixo plenament els seus punts de vista: el projecte pastoral-jurídico-polèmic de la tercera distinció ha d'ésser anterior al Concili de Lió del 1274 i les diferències entre el projecte original i la realització de Miramar són degudes principalment al Concili Lionès i a la intervenció de la Cúria Romana. A propòsit de Miramar, en el mateix volum de l'ATCA on edita el *Llibre* que comentem, el dr. Perarnau publica una nota interessant sobre *El Llibre contra Anticrist i la butlla de Joan XXI a favor de Miramar (1276)*, en la qual una comparació textual li permet d'afirmar que, malgrat que hi hagués una o dues 'supplicacions' entremig, la influència del nostre 'libell' damunt la butlla és diàfana.

Passo, per no allargar-me més, sobre el comentari pròpiament teològic de la dinàmica de les idees en la primera distinció i de les consideracions sobre l'oració contemplativa en la tercera. La doctrina, entorn de la qual, segons Llull, hi haurà la batalla decisiva entre els 'hòmens sants' i l'Anticrist no és altra que la de les dignitats divines i llur acte únic en la simplicitat més essencial de Déu. Ni l'espai de què dispoïo ni les meves escasses competències teològiques em permeten d'entrar ací en més detalls.

Segueix encara el problema de la datació del *Llibre...*, problema comú a totes les obres lul·lianes anteriors a la *Taula general*. Una anàlisi escrupolosa dels elements de judici i d'altres indicadors presents en el text aconsella de partir com a 'terminus a quo' de l'*Art abreuja de trobar veritat* i del *Llibre d'oracions i contemplacions de l'enteniment*, citats

textualment, o sigui entre 1271 i 1274, i d'establir com a 'terminus ad quem' el dit Concili de Lió. En efecte, el 18 de maig del 1274, el concili renovà una crida a socórrer militarment la Terra Santa. I sembla que el rei Jaume I assistí al Concili i en sortí engrescat amb la idea d'una nova croada. La pàgina del nostre *Llibre...* que desqualifica la guerra per a convertir el món i per a conquerir la Terra Santa (línies 1517 s.) difícilment pot haver estat escrita -o en tot cas difosa- després de la decisió del Concili.

Resta a dir un mot de l'edició del text. A començar pel títol, que la tradició manuscrita, en català com en llatí, dóna unànimement com *Llibre qui és contra Anticrist*, mentre en els catàlegs tradicionals -i fins en el d'Antoni Bonner- figura com *Llibre d'Anticrist*. El fet que no posseïm més que dos manuscrits del *Llibre...*, un de la Biblioteca Corsiniana de Roma (44 A 3), designat C, que deu provenir de terres catalanes (Mallorca?) a les darreries del segle XV, i un altre de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic (CLM 10.593), designat M, de dos segles més tard i de qualitat molt inferior, ha simplificat la feina de l'editor. Seguint el seu mètode propi, el text publicat és una transcripció fidel de la còpia romana, reservades les variants del manuscrit muniquès per a l'aparat crític. En ell fa constar també algunes variants extretes de paraules catalanes en la traducció resumida en llatí del nostre *Llibre...* que féu Alonso de Proaza, avui dia a la Biblioteca Ambrosiana de Milà (N 250. Sup., ff. 47-48).

Amb aquesta edició -i tantes d'altres- l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» resta fidel a la tasca que li adjudica el propi títol. Per ésser la primera vegada que em fa l'honor de publicar unes pàgines meves, no vull deixar de felicitar el Dr. Perarnau pel seu treball incansable i desitjar-li que per molts anys pugui acomplir semblants obres.

Ramon Sugranyes de Franch

Ramon LLULL, *Llibre de virtuts e de pecats*. A cura de Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS (Nova edició de les obres de Ramon Llull, I), Ciutat de Mallorca, I[nstitut d']E[studis] B[aleàrics] 1991, XXXVI i 314 pp.

El Segon Congrés Internacional de Lullisme aprovà unànimement una moció, el text de la qual diu així: «Con ocasión de este II Congreso Internacional de Lulismo y ante la realidad de haber aparecido en el «Corpus Christianorum» el primer tomo de las obras latinas de Ramon Llull, preparado por el «Institut für Lull-Forschung» de la Facultad de Teología de Freiburg im Breisgau, un grupo de congresistas se han interesado por la continuación y término de la publicación de las Obras Catalanas del mismo Llull, de las que entre 1909 y 1938 se publicaron veinte tomos y uno después de 1940. Han sabido también que un grupo de lullistas están dispuestos a colaborar en esta empresa, para la cual se necesitan otros colaboradores científicos, así como aportaciones monetarias. Para ello se pide que las gestiones que se realicen -siempre en conexión con la Maioricensis Schola Lullistica- en la Ciudad de Mallorca, en Barcelona o en otras partes con el fin de hallar colaboradores científicos y restablecer la colaboración económica que hizo posible la publicación de aquellos veintiún volúmenes, pueda llevarse a cabo con el beneplácito y la voluntad del II Congreso Internacional de Lulismo» (el subratllat és meu).

'Restablir la col·laboració econòmica' és una expressió clara. Car fins i tot en plena Guerra Civil Espanyola, el 1938, dos anys després que no hi havia cap relació entre Ciutat de Mallorca i Barcelona, car cada una es trobava en un dels dos bàndols, el volum vintè de les «Obres de Ramon Llull» portava en la portada la indicació dels patrons editorials: Diputació Provincial de Balears i Institut d'Estudis Catalans de Barcelona.

La «Nova Edició de les Obres de Ramon Llull» és, per tant, resultat d'una operació que ha consistit a desfer, bandejant l'Institut d'Estudis Catalans, aquella col·laboració econò-

mica, que ni la inhumanitat de la Guerra Civil Española no havia aconseguit de separar i que tot el II Congrés Internacional de Lul·lisme volia que es restablís. Hom sap, ja fa segles, que 'quod non fecerunt Barbari, fecerunt Barberini'.

* * *

Fins i tot en la numeració, de xifres romanes la primera, d'aràbigues la segona, el volum actual és ben clarament dividit en dues parts: la introductòria i la d'edició del text. La primera comença indicant les persones que han diversament col·laborat en la preparació d'aquest volum (VII-VIII) i les abreviatures emprades (IX-XI) i continua exposant els diversos punts que l'editor ha considerat que calia subratllar abans d'arribar a la lectura del text: autenticitat «inqüestionable» (XII-XIII), lloc i data de composició a Ciutat de Mallorca el gener del 1313, encara que el tema era objecte de reflexió lul·liana des del 1300 i que en aquest mateix llibre el primer text no sembli respondre a idèntica concepció que els següents cent trenta-cinc (XV). La llengua original hauria estat la catalana, de la qual seria traducció el text llatí (XVIII). Els cent trenta-sis sermons serien el resultat d'una operació combinatòria entre virtuts i pecats capitals (XIX, XXIII-XXVI). A diferència d'allò que era normal en el sermó [sobretot en l'homília, cosa que aquests no són], Llull prescindí ací del tema o frase bíblica, amb què normalment començava, «posició radical i revolucionària» (XXI), semblant a la innovació en els nombres tant de virtuts com de pecats capitals, la qual, diguem-ho clar, no sols trencava «una tradició cristiana llarga i constant» (XXI), ans encara, pel que fa a les virtuts teològals, esmenava la plana al mateix Sant Pau i a un seu text celebèrrim, el de 1 Cor XIII, 13. Segueixen algunes notícies sobre l'únic manuscrit català que ha conservat aquest text i sobre el principal de la traducció llatina (XXVII-XXIX), aquest més explícit allà on el català acaba amb 'et caetera' (XXIX-XXX); la llengua d'aquest pertany al «català més àulic» i encara a «la fonètica del català oriental» (XXXI). Les pàgines XXXV-XXXVI exposen les normes de transcripció.

Només encetar la lectura del text, ens trobem amb el títol, *Llibre de virtuts e de pecats*, el qual, en el manuscrit diria *Libre, qui és de virtuts e de peccats* (5) i en l'inventari de la biblioteca de l'Escola Lul·liana de Barcelona, *Libre de virtuts e pecats* (3), títol aquest darrer que, segons la pàgina XXVIII hauria estat el de *Libre de virtuts e peccats*. Tenim, doncs, un títol que no és ni carn ni peix, car conserva la copulativa antiga 'e', escriu 'Llibre' contra tota la tradició, i sembla que fa el mateix amb 'pecats', car no és pas segur que aquesta fos la grafia de l'inventari de l'Escola Lul·liana de Barcelona. Encuriós per aquest embolic inicial, he comprovat el text transcrit en les pàgines 103 i 200, triades ben bé a l'atzar. Les observacions són les següents: 103, línia 39: 'naturalmente < naturalment'; línies 46-47: 'contradició < contradicció'; 200, línies 19-25, en el manuscrit tot aquest text és subratllat amb línia vermella, cosa que no veig assenyalada; línia 20: 'açò (perdó, 'açó') < acò'; línia 35: 'guanyar' el manuscrit té dues línies d'abreviatura damunt aquesta paraula, una damunt les lletres 'ua' i altra damunt les lletres 'ya', cosa que no és ni indicada ni transcrita com tampoc no ho són les dues línies damunt 'granea', damunt 'gra' la primera, damunt 'na' la segona; línia 37: 'peccat peccat' (el signe damunt la 'p' inicial no és d''e', sinó clarament 'c'; línies 37-38; 'començada', la 'co-' inicial corregeix 'ci-', correcció que no he sabut veure indicada en l'aparat crític; línia 50: 'membra' és escrit com si pertangués al text manuscrit, el qual té 'ama', cosa de la qual només ens assabentem per una anotació de l'aparat crític; 'membra' és una interpretació personal a partir del llatí 'recolit'; la grafia de la paraula és 'membre' dues línies més avall, on, per cert, l'abreviatura inicial sobre 'me' ha estat interpretada per 'm', quan altres dues línies més avall (la darrera del text d'aquesta pàgina), la mateixa abreviatura en la mateixa radical ha estat interpretada 'n', 'menbrança'; en aquesta mateixa pàgina hi ha almenys dues vegades la paraula 'circunstàncies' (*sic*), quan en el manuscrit la primera 'n' correspon a línia horitzontal damunt 'cu-' i, segons les normes de transcripció de la pàgina XXXV, «unificam... la grafia en 'm', però transcrivim

sempre la 'n' en els casos en què aquesta apareix així en el manuscrit», cas, aquest darrer, que no es dona en cap de les 'circumstancies' (*sic*) de les línies 26 i 30 de la pàgina 200; per coherència, doncs, amb les pròpies normes d'edició, hom hauria d'haver transcrit 'circumstancies' i 'membrança' (aquella unificació en 'm' és afirmada «sobretot abans de 'b' - 'p'» en la dita pàgina XXXV); davant l'estranyesa, si hom es pregunta d'on poden venir aquestes 'n', quan no sols els diccionaris catalans ans encara l'arrel llatina tenen 'm', no troba altra resposta sinó que en castellà en tots els dits casos tenen 'n'. I ara, si li abelleix de fer-ho, el lector pot comptar les anteriors observacions, dividir-les per dos (es tracta de dues pàgines) i multiplicar el resultat per les a l'entorn de dues-centes noranta pàgines de text; tindrà així un element de judici per a qualificar la vàlua d'aquesta edició. Per la meua part, hi posaré una escaiguda. La pàgina 113, tota ella en llatí (potser hauria estat millor de no donar-lo com a text, sinó en nota) introdueix un títol en català: *Aquest capítol (perdó: capítol) és (perdó, es) de avarícia (perdó: avaricia) e lluxúria (perdó: lluxuria)*. En l'aparat crític som informats que «Aquest - lluxúria (perdó: lluxuria) *afegit per una altra mà al marge, al qual segueix de(l) (?) capítol (ara sense necessitat de demanar perdó) amb uns altres mots tapats per la relligadura la mateixa mà afegeix veg capítol*» (ara sí, altra vegada, perdó: capítol). Cal rectificar: primer: no hi ha dues anotacions, sinó només una; segon: la lectura de la penúltima paraula no és ni 'de(l)' ni 'veg', ans 'y és'; terç: jo, almenys, no he estat capaç de veure 'uns altres mots tapats per la relligadura'. Afegiré que la mà que escriví aquesta nota al marge escriví amb lletra humanística de darreries del segle XV, potser no és desconeguda en d'altres manuscrits lul·lians de la dita època. La nota no és un títol, el qual, d'acord amb els dels capítols veïns, s'hauria hagut de limitar a *De avarícia e lluxúria* (perdó: avaricia e lluxuria).

* * *

Un dels capítols a tocar en la recensió d'aquest llibre és el de la llengua. A la pàgina XXXV trobem la indicació que «En l'accentuació seguim les normes acordades per la Comissió Editora del Patronat Ramon Llull...», sense cap referència a una llur publicació, cosa que fa suposar que són secrets (com també cal suposar que són secrets els «plans de la N[ova] E[dició de les] O[bres de] R[amon] L[ull]», l'existència dels quals consta a la pàgina XXXI, però que tampoc no es veuen enlloc, quan és normal d'esperar que haguessin estat assenyalats al començament d'aquest volum) i que, per tant, la llengua resultant és només per a iniciats i no per a la 'massa damnata' dels simples mortals. Un botó per a mostra: a la pàgina 176, [75], al final de la línia 30 hi ha 'aurás'; em pregunto què és i cerco en el DCVB, vol. VI, 494, la conjugació del verb 'haver' en tots els dialectes catalans (el dels Comtats, l'oriental, l'occidental, el valencià, el baleàric i l'alguerès), tots sense excepció accentuen amb accent greu la segona persona del singular del futur imperfecte d'indicatiu, 'hauràs'; en conseqüència 'aurás' no pertany a cap dialecte català i, com que tampoc no correspon a la gramàtica normativa, cal arribar a la conclusió que no pertany a la llengua catalana.

Amb la llengua catalana no s'hi juga.

Josep Perarnau

MARTÍ DE BARCELONA, *La cultura catalana durant el regnat de Jaume II*. [Amb una presentació bio-bibliogràfica de l'autor per Valentí SERRA i una taula de noms per Josep TORNÉ], dins «Estudios Franciscanos», 91 (1990), 213-295; 92 (1991), 127-245; i 92 (1991), 383-492.

Guardonat l'any 1936 amb el premi «Francesc Vives» de l'Institut d'Estudis Catalans, aquest aplec de quatre-cents setanta-sis documents, fruit del treball de l'autor en diversos arxius barcelonins (I, 216, nota 2), sobretot en l'ACA, ha hagut d'esperar cinquanta-cinc anys a arribar al seu destí, que és el de trobar-se a l'abast dels estudiosos. Realitzat sota l'impacte d'almenys dues obres que incidiren fortament en els estudis humanístics de Catalunya abans del 1936, els *Acta Aragonensia* de Heinrich Finke, i els dos volums de *Documents per l'Història de la Cultura catalana mig-aval* d'Antoni Rubió i Lluch, la recopilació de Martí de Barcelona no sols no tingué la sort de la publicació primerenca, ans ha hagut de vèncer les conseqüències de la Guerra Civil Espanyola, de la qual l'autor fou una de les víctimes, aquesta sí, primerenca. Per reconeixement, doncs, a l'autor, i per la vàlua de la documentació aplegada, cal remerciar de forma tan viva com sincera Valentí Serra i Josep Tomé per haver posat punt final a una situació anòmala, el primer assumint la feina de l'edició i de la presentació de l'autor (I, 213-215) i el segon elaborant l'índex onomàstic (III, 483-484).

Abans de la transcripció dels documents, Martí de Barcelona resumí en la introducció (215-241) no sols moltes de les dades que s'hi troben, ans també nombre de les proporcionades en estudis publicats a darreries del segle XIX i en els primers trenta-cinc anys del actual. I així trobem una caracterització de Jaume II de Catalunya-Aragó com a rei amb política cultural d'empenta (218-219). Ací comença una secció, en la qual veiem successives llistes d'homes d'estudi relacionats amb el dit rei, distingint entre els ja coneguts i els que compareixen en la nova documentació: juristes (219-220), metges (220-222), estudiants (222), escoles (223) i sobretot l'Estudi General de Lleida (224-225). Segueix un resum, particularment ric en referències bibliogràfiques, d'allò que aquell regnat representà per a les lletres llatines (226-228), per a les catalanes (229-230) i per a les hebrees (232-234), per a les diferents manifestacions artístiques, entre les quals figuren els copistes, llibreters i relligadors de llibres (235-239), i per als serveis públics en general, com poden ésser els ponts, els hospitals i les leproseries (240-241). L'exposició desemboca en una conclusió doble: la que aquells anys representaren l'inici dels temps d'or de la nostra cultura medieval (241) i que ens cal « cercar en aquestes deus profundes la correntia vital que féu gran a Catalunya en aquells venturosos temps » (242).

El cos de l'obra consta bàsicament, tal com ja ha estat dit, de quatre-cents setanta-sis documents (és cert que el nombre exacte és difícil de precisar, car, sense fer-ne un recompte sistemàtic, el crític ha trobat que manquen els núms. 3, 42, 374 i 450-451 i que, en canvi, hi ha tres números bisats, els 231, 382 i 473, i que el 440 és abans que el 439), en general íntegrament transcrits (ho són només fragmentàriament les anotacions econòmiques, de les quals només és reproduïda la part corresponent a la temàtica de l'aplec). Però molts d'aquests documents són completats amb anotacions relatives al(s) personatge(s) o al tema dels quals es parla en el document transcrit; i cal dir que aquestes anotacions complementàries, tant sí consisteixen en la indicació d'altres llocs arxivístics que ofereixen més documentació, com si proporcionen referències bibliogràfiques, donen a l'aplec un valor suplementari innegable, de vegades tant o més interessant que el document transcrit.

No cal dir que els temes són múltiples, car, tal com és de suposar, passen per les lletres de cancelleria reial pràcticament tots els afers que presentava en aquell moment la societat dels Països Catalans. Deixem tot allò que es refereix a construccions de ponts o de les catedrals de Barcelona i de València o l'abundant documentació entorn dels sepulcres reials de Santes Creus i la relativa a pintors i d'altres temes actualment llèpols com els templiers, tant abans com després de llur supressió, o els jueus. Però potser cal assenyalar que el primer esment al florí en aquestes pàgines és del 1308 (núm. 167; cf. 173 i 177), o que el jornal d'un traductor de l'àrab al català era de dos sous barcelonins diaris (núm. 132), o els contractes de mestres d'escola (núms. 342, 344). Espigolant entre els temes que poden oferir mostra de l'interès d'aquest conjunt, assenyallarem aquell document a favor d'una

noia lletrada («puella litterata», és a dir, que sabia llatí), que volia entrar a Sant Pere de les Puelles (núm. 29); el núm. 164 permet de pensar que el Ramon Llull a favor del qual el rei demanava una pensió al capítol de Tortosa no era el polígraf, ans un altre membre de la família barcelonina; el núm. 311, on trobem una defensa de l'ecologia contra un vidrier que destrossava els boscos. Els núms. 396-398 ens parlen de l'interès amb què fou estudiat el tema de la successió al regne de Mallorca amb motiu del traspàs del rei Sanç. No cal dir que la informació sobre llibres és riquíssima, amb una viuantena de documents, com també ho és la relativa a estudiants, que van i vénen pels camins d'Europa. Un de tants estudiants, l'infant Joan d'Aragó, sembla que estava molt enderiat en els problemes de lògica i calgué un estratagema que el desviés vers l'estudi del Dret Canònic (núm. 312), matèria més adient al 'cursus honorum' d'un príncep en l'Església.

Aturem-nos, però, en el tema de les escoles, en general d'iniciativa privada, com ho demostra el fet que Arnau de Soler consta que ensenya Dret Canònic a Montblanc (núm. 9) o que Pere Compte es vol establir a Barcelona i ensenyar-hi lleis (núm. 27). No cal dir que les institucions d'Església segueixen tenint les seves escoles i així coneixem el nom de dos mestres de gramàtica de la Seu de Mallorca (núm. 43). Però el punt, en el qual la informació pot ésser qualificada potser d'espectacular és la que ens permet d'assistir als anys inicials de l'Estudi de Lleida i de conèixer les grans dificultats que arribaren a fer plantejar la possibilitat de cercar-li altra ubicació a Girona, a Osca o a Montblanc. Els documents de la compilació suara publicada no sols ens proporcionen el coneixement de nombre de professors de les diverses facultats d'aquell estudi, ans encara ens permeten de conèixer-ne dificultats, que serien difícils d'endevinar. És normal, tractant-se d'estudis, de sentir repetida la cantarella de les dificultats econòmiques; allò que ja no deu ésser habitual és que una d'aquestes dificultats sigui la mancança de banquer (cosa que porta a preguntar-se si a Lleida abans de l'Estudi hi havia alguna banca, o es tractava d'establir-ne una d'específica per als estudiants) i la que sembla endevinar-se darrera el problema de si en aquella ciutat havia de seguir-hi corrent la moneda jaquesa o si calia introduir-hi la barcelonina.

Un altre dels punts en els quals l'aportació d'aquestes pàgines és remarcable és el relatiu a mestre Arnau de Vilanova. Primerament, tenim d'ell un text català fins ara desconegut. Afegim, a fi d'evitar impressions fal·laces, que no és un escrit doctrinal, ans una protesta civil contra certes actuacions a València que ell considerava contràries als interessos de la corona; però el fet que sigui segurament l'únic text català de temàtica civil no mèdica sortit de la ploma de mestre Arnau de Vilanova li dona una importància més que considerable (núm. 41). També és transcrita aquella informació al rei Jaume II sobre l'espai produït en el poble per les prediccions escatològiques tant d'Arnau de Vilanova com d'altres, trobada per Ramon d'Alòs-Moner dins un manual notarial de l'Arxiu Parroquial de Moià, per ell oferta a Martí de Barcelona (núm. 189), que aquest data el 1310. En aquest cas, sento haver de dissentir d'aquell gran coneixedor de la documentació arnaldiana, car tota la primera part de la informació, que sembla molt verídica i de primera mà, fa referència al difícil diàleg entre Arnau de Vilanova i Benet XI, durant el curt pontificat d'aquest i, per tant, abans del 7 de juliol del 1304; l'escrit diu ben clar que fou redactat en ple mes d'agost, de manera que la immediatesa no podria ésser major. Els altres tres documents arnaldians fan referència a pagament de l'assignació reial (núm. 44) i a problemes d'herència posteriors al seu traspàs (núms. 265 i 341). Per la seva relació, encara que no massa cordial, amb Arnau de Vilanova, cal assenyalar els documents relatius al dominicà Martín d'Ateca (núms. 50, 85, 99, 119, 125 i 126).

És, doncs, d'agrair el fet d'haver finalment posat aquesta riquesa documental a l'abast de l'estudiós. És clar que entre el 1936 i el 1990 molts d'aquests documents hauran estat publicats en obres diverses, sobretot en la de Josep Ernest Martínez Ferrando sobre la

família de Jaume II, cosa que calia tenir en compte. Això no obstant, l'agraïment és un deure i encara ho seria més si a la correcció de proves se li haguessin esmunyit menys faltes.

Josep Perarnau

Josep PERARNAU i ESPELT, *L' "Ars catholicae philosophiae" (primera redacció de la "Philosophia Catholica") d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text. En apèndix, les dues lletres que acompanyaven les còpies destinades a Bonifaci VIII i al Col·legi Cardenalici i les requestes a Benet XI i al Cambrer Papal en Seu vacant*, dins "Arxiu de Textos Catalans Antics", X (1991), 7-223.

Des de fa un bon grapat d'anys Josep Perarnau ha anat editant i estudiant obres d'Arnau de Vilanova, i textos d'autors relacionats amb el notable metge català, de tal manera que la seva tasca està resultant decisiva per a un coneixement més real d'Arnau de Vilanova. Els darrers anys, d'entre les seves diverses aportacions als estudis arnaldians, hem de destacar l'edició del *De tempore adventus Antichristi* i del *De mysterio cymbalorum*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988/1989), 7-169, obra, la primera, amb la qual Arnau a París encetà una polèmica que en la seva primera fase s'allargà més de cinc anys, i durant la qual sortiren de la ploma de mestre Arnau gairebé una vintena d'obres, opuscles i altres escrits, dels quals només cinc o sis han estat editats o transcrits. La *Philosophia catholica...*, obra immediatament posterior al *De mysterio cymbalorum*, romanía inèdita. L'edició d'aquesta obra, que no és directament polèmica, però en la qual ressonen ben palesament les tesis i els fets de París, ha aclarit nombrosos dubtes respecte a l'evolució i a l'aplicació pràctica de les tesis profètico-apocalíptiques d'Arnau de Vilanova.

La present edició de la *Philosophia catholica...* va precedida d'un estudi i és complementada per un índex de mots, per un de citacions bíbliques i per un apèndix amb textos complementaris.

En l'estudi que precedeix l'edició del text (7-56), Josep Perarnau analitza un conjunt de qüestions relacionades amb la *Philosophia catholica...* que aporten molta llum a la significació d'aquest opuscle en el conjunt de l'obra arnaldiana, especialment pel que fa a la seva relació amb els escrits de la polèmica de París. L'autor aclareix, en primer lloc, que ha pres com a base de l'edició el text de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vat. lat. 9986, el més antic dels sis o set manuscrits coneguts i conservats fins als nostres dies, reservant el text del Vat. Lat. 3824 de la mateixa biblioteca per a l'«edició crítica definitiva promesa per l'Institut d'Estudis Catalans» (9). Ara bé, Josep Perarnau, a més del Vat. Lat. 9986, dóna raó també, en l'aparat crític, del ja esmentat Vat. lat. 3824, del Vat., Borgh. 205 i del que "actualment es troba a Roma, Collegio Internazionale Sant'Alberto dei Carmelitani, ms. III, Varia I, ff. 34-46" (53). Justifica l'edició de les lletres, que com el tractat romanien inèdites, i la de la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI postridie kl. iunii a. D. M CCC IV data* i la de la *Protestatio XV kl. augusti a. D. M CCC IV facta Perusii coram domino camerario Summi Pontificis* per tal d'aplegar «en una sola publicació, pràcticament tot el conjunt de textos que fan referència a la relació d'Arnau de Vilanova amb els papes anteriors a Climent V, escrits sota el record del procés inquisitorial parisenc contra ell per la publicació del *De tempore adventus Antichristi*» (10).

Seguidament, Josep Perarnau descriu el Vat. lat. 9968 (10-12) i exposa un esquema detallat de la *Philosophia catholica...* (12-17), per passar a comentar-ne la 'dinàmica de les idees' (17-24), el seu contingut. Al *De tempore adventus Antichristi*, i també al *De mysterio cymbalorum*, Arnau de Vilanova havia anunciat la imminent vinguda de l'Anticrist per tal de sacsejar les consciències i induir a la conversió i a la reforma. El veritable objectiu de mestre Arnau no era el de fer càbales i especulacions sobre els temps finals sinó que pretenia

impulsar tothom vers una vida més cristiana. La *Philosophia catholica...* és una concreció pràctica ('ars') dels principis doctrinals defensats a París, un projecte d'actuació pastoral dirigit a les màximes autoritats de l'Església romana.

En la primera secció de la *Philosophia catholica...* (línies 2-281), assentada l'obligació de les autoritats eclesiàstiques de perseguir els impius, Arnau de Vilanova dóna el criteri per a discernir els seguidors de Crist dels membres de l'Anticrist: Jesucrist és el model. Aquells que, formant part de l'Església, deliberadament no viuen com Crist pertanyen al grup dels 'membres de l'Anticrist'. La mala voluntat d'aquests i la immediatesa de la tribulació dels temps finals propicien més que mai que aquesta 'pesta' sigui arreu denunciada i evitada.

En la segona secció (línies 282-565), Arnau de Vilanova adverteix de la necessitat d'una bona preparació per part de l'Església per tal d'evitar que la 'pesta' s'escampi: la persecució no es farà esperar i cal prendre les mesures adients per a combatre el desig de béns i d'honors temporals. Arnau de Vilanova es val de tres esquemes diferents per tal de contextualitzar la darrera tribulació en un marc històric més ample. En primer lloc, de la interpretació de Pèire Joan de les set edats de l'Església, segons la qual a cada edat li correspon una persecució, però l'especialment forta s'esdevindrà en la sisena edat, és a dir la present; en segon lloc, de les quatre bèsties narrades en el llibre de Daniel, enteses com les quatre grans persecucions de l'Església, la quarta de les quals superarà les anteriors; i del Salm XC, 5-6, on són descrites les característiques de les persecucions.

La secció tercera (línies 566-1379), la «quantitativament més important del tractat», segons Josep Perarnau, és una conseqüència de la secció segona, car, situats ja en els moments previs a la darrera persecució, Arnau de Vilanova proposa un pla de prevenció individual i col·lectiva. En el pla col·lectiu el papa ha d'ordenar una severa inspecció per tal que cada estat de l'Església porti a terme, sense desviar-se, la seva missió, allò que li és propi i específic. El papa —argumenta mestre Arnau tot referint-se a les lluites entre 'espirituals' i comunitat franciscana— se n'ha d'ocupar personalment en els casos d'aquells estats de vida que a través de vots s'han proposat de viure la 'perfecció evangèlica'. En el pla individual cal assegurar, en contra dels objectius de la doctrina falsa de l'Anticrist, la fe en el Messies promès en l'Antic Testament que no és altre que Jesús de Natzaret, Déu i home. En aquest sentit Arnau de Vilanova dóna quatre proves, argumentades totes elles per l'autoritat de l'Esriptura: només en Jesús de Natzaret s'han acomplert les profecies messiàniques de l'Antic Testament (línies 812-989); només Jesús de Natzaret ensenya el màxim grau de vida espiritual (línies 990-1225); només en Jesús de Natzaret podem trobar una coherència absoluta entre els seus ensenyaments i la seva vida espiritual (línies 1226-1241); només Jesús de Natzaret ha actuat com un autèntic enviat de Déu (línies 1242-1388).

La secció quarta (línies 1380-1511) és una conseqüència de la tercera. Cal comptar que l'Anticrist i els seus membres faran de les seves. Arnau interpreta la persecució i la denúncia que contra el seu *De tempore adventu Antichristi* presentaren els teòlegs de París com una de les tres batalles que havia de lliurar l'Anticrist. També identifica algunes de les raons que els professors de París li adreçaren amb algunes de les raons que emprarà l'Anticrist. Les astúcies d'aquest i dels seus membres podran ésser combatudes amb les indicacions que Arnau de Vilanova ha donat en el decurs del tractat i principalment en la secció tercera. Finalment Arnau de Vilanova resumeix en una mena d'epíleg format de vint-i-quatre regles el contingut de la *Philosophia catholica...*

Després de preguntar-se per la relació entre el *De mysterio cymbalorum* i la *Philosophia catholica* (aquesta segona és una continuació i una concreció de la primera), Josep Perarnau analitza els elements de continuïtat i de novetat de la *Philosophia catholica...* respecte de les obres anteriors (29-39). Entre els de continuïtat cal destacar el fet que Arnau de Vilanova es col·loca en un marc temporal dominat per la imminent tribulació de la vinguda de

l'Anticrist i, quant als de novetat, segons Josep Perarnau se sintetitzen en l'impacte que ha causat en Arnau de Vilanova el coneixement de les tesis relatives a la història de l'Església i de l'us pauper' de Pèire Joan (Oliu). En Pèire Joan les set edats de l'Església només tenien sentit a l'interior de l'esquema trinitari joquimita, raó per la qual l'autor es pregunta si, de la constatació que Arnau de Vilanova emprà aquest esquema de les set edats de l'Església, hom en pot deduir que també assumí elements joquimites. Després d'observar amb nombroses consideracions la finalitat pràctica i instrumental amb què Arnau de Vilanova feu ús de l'esmentat esquema, Josep Perarnau conclou que «per aquell fet ell no es col·locava en l'escola de ningú, ans només aprofitava de cadascú allò que li convenia». Quant a l'us pauper', Arnau de Vilanova, situant-se en posicions properes als 'espirituals', demana la intervenció del mateix papa en favor d'aquests. El fet que Arnau de Vilanova emprés la mateixa expressió d'us pauper' constitueix, segons Josep Perarnau, un segur índex de l'influx de Pèire Joan, car fou aquest qui genuïnament denominà amb aquesta expressió el conjunt doctrinal relatiu a la pobresa franciscana. Ara bé, conclou Josep Perarnau, malgrat que l'impacte de fra Pèire Joan fou gran en Arnau de Vilanova, el metge català integrà els elements que manllevà de la teologia de fra Pèire en uns esquemes mentals propis, cosa que no permet de suposar cap grau d'identificació amb aquest autor.

En l'apartat següent d'aquest estudi, *Els pressupòsits arnaldians* (39-45), Josep Perarnau es proposa «descobrir justament les o almenys algunes de les bases teòriques de la proposta 'artística' arnaldiana» (39). Per portar a terme aquest objectiu Josep Perarnau prendrà com a base d'estudi ultra la *Philosophia catholica...*, la *Introductio in librum Ioachim de semine Scripturarum*, l'*Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*, a més del *De tempore adventus Antichristi* i del *De mysterio cymbalorum*, obres totes elles editades. L'autor reafirma el seu convenciment, ja expressat en ocasió de l'edició i estudi del *De tempore adventus* i del *De mysterio cymbalorum* («Arxiu de Textos Catalans Antics», 7/8 (1988-1989), 26-33), que en les obres de la polèmica de París es produeix un trencament, que afecta el mètode però també els temes, en el pensament de mestre Arnau: abandona la càbala i les disquisicions especulatives sobre Déu per ocupar-se, partint sempre de fonts revelades, de la imminent vinguda de l'Anticrist i de la reforma. Observa Josep Perarnau, i ho pren com a hipòtesi de treball, que el centre de gravetat dels objectius d'Arnau no recau en el valor objectiu de les tesis sinó en la del 'finis catholicae doctrinae', al qual fi subordina instrumentalment tota mena de mitjans. Aspectes com l'antijudaisme, el 'scrutamini Scripturas', la 'Sola Scriptura' només serien derivacions d'aquell punt central.

En l'apartat següent, *Ramon Llull i Arnau de Vilanova davant l'Anticrist* (45-47), l'autor compara les posicions dels dos grans autors catalans, prenent com a referència d'Arnau de Vilanova la *Philosophia catholica...* i de Ramon Llull el *Llibre contra Anticrist* (Josep Perarnau, «Arxiu de Textos Catalans Antics», 9 (1990), 7-182); ambdues coincideixen en la contraposició absoluta entre Crist i Anticrist, en la necessitat de prevenir-se, en el refús a la violència i en la necessitat d'una reforma profunda. Quant a les divergències: l'enfocament de Ramon Llull és metafísic i doctrinal, a diferència del d'Arnau de Vilanova que és pràctic i concret; per a Ramon Llull la lluita contra l'Anticrist havia d'ésser protagonitzada principalment per unes persones preparades per a aquesta finalitat, a diferència de mestre Arnau, que pensa en cada cristià; finalment, Ramon Llull remarcaria més la dimensió positiva i Arnau de Vilanova la negativa.

En l'apartat següent, *Algunes dades històriques* (47-50), Josep Perarnau aporta les següents informacions: Arnau de Vilanova, en la carta adreçada a Bonifaci VIII amb l'objectiu de trametre-li la *Philosophia catholica...*, afirma procedir «ex gleba ignobili et obscura». Tenint en compte el camp semàntic d'aquestes paraules, l'autor es pregunta de manera totalment hipotètica i sense intentar que sigui cap mena de prova si hom no hauria de relacionar l'esmentat origen amb el poble jueu, el qual «per noctem et tenebras designatur». Una segona dada la tenim en la butlla *Dudum ad apostolatus*, entorn de la

polèmica entre comunitat franciscana i 'espirituals', promulgada per Climent V i insistentment demanada per mestre Arnau. En tercer lloc, estableix la relació entre Arnau de Vilanova, i Ermengol Oliba i Gonçal de Castro; i finalment aclareix: «La *Philosophia catholica et divina* fou, doncs, escrita després del *De mysterio cymbalorum*, però abans de mitjan març del 1302» (50).

El penúltim apartat presenta *Un lector inesperat: el bisbe Pèire de Cros* (50-53). Aquest en la seva obra *Compendium de armis contra Antichristum* copià tres fragments de la *Philosophia catholica...*, fragments que Josep Perarnau transcriu del Vaticanus Latinus 9332, ff. 267-326.

Finalment en el darrer apartat (53-55) comenta l'objectiu de l'edició, qüestions metodològiques i forma de procedir.

El text de la *Philosophia...* (ocupa 1628 línies i de la pàgina 57 a la 162) va acompanyat de tres aparats: el crític, donant raó dels manuscrits esmentats al començament d'aquesta recensió; el de fonts, amb múltiples informacions d'un vast conjunt d'autors contemporanis i anteriors a Arnau de Vilanova, però entre els quals destaquen, per les constants referències que Josep Perarnau hi fa, Ramon Martí, Pèire Joan, Ubertino de Casali. També la *Biblia* i les pròpies obres d'Arnau de Vilanova, àdhuc les mèdiques, són referides en nombroses ocasions; i el de comentaris, amb abundant i actualíssima bibliografia, actualitzada encara en un *Post-Scriptum* (55-56). Segueix, l'exhaustiva, detallada i completíssima –i per això útil– *Taula alfabètica de mots* (163-195, és a dir trenta-tres pàgines) de la *Philosophia catholica...*, l'apèndix amb l'*Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad Bonifacium VIII*, 197-198, (Vat. lat. 3824, ff. 230c-231d), *Epistola nuncupatoria tractatus Philosophia catholica et divina ad sanctae Romanae Ecclesiae cardinales*, 199-200 (Vat. Lat., ff. 231d-232d), *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI postridie Kl. iunii A. D. MCCCIV data*, 201-214 (Vat. lat. 3824, 204c-214c) i la *Protestatio XV Kl. Augusti A. D. MCCCIV facta Perusii coram domino camerario Summi Pontificis*, 215-218 (Vat. Lat. 3824, 214d-217c); completa l'edició la *Taula de citacions bíbliques*, 219-223, que inclou les de la *Philosophia catholica...* i les dels textos de l'apèndix.

* * *

És impossible comentar minuciosament la gran quantitat d'informació que ens ofereix Josep Perarnau en aquestes pàgines que recensionem, però m'agradaria cridar l'atenció sobre alguns aspectes concrets. Primer: és realment una molt bona notícia l'anunci de l'«edició diguem-ne oficial dels tractats religiosos d'Arnau de Vilanova a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans, que aurem pròxima» (53).

Segon: La *Philosophia catholica...* és una obra en perfecta continuïtat amb les de la polèmica de París. En aquest sentit són d'agrair les anàlisis de Josep Perarnau en recerca de l'«essència de l'arnaldisme», dels trets comuns de l'obra de mestre Arnau fins al 1302. Fa la impressió –i dic impressió perquè l'estat d'edició de les obres de controvèrsia d'Arnau de Vilanova obliga a una absoluta prudència– que podem estendre aquestes anàlisis de Josep Perarnau a totes les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova. Aquestes, certament, es desenvolupen, segons les exigències concretes de la polèmica, però, seguint una lògica interna implacable. Les seves intencions, les seves finalitats i la seva manera de fer són sempre les mateixes, al marge dels mitjans que empri, de les circumstàncies que l'envolten i dels gèneres literaris amb què s'expressi, que sens dubte són diversos i ben diferents.

Tercer: Un element que a priori podria semblar sospitós de joaquimisme, com és la divisió de l'Església en set èpoques, no pressuposa, segons Josep Perarnau, cap grau d'identificació d'Arnau de Vilanova amb el joaquimisme.

Quart: Es va confirmar el gran ressò de la polèmica suscitada per Arnau de Vilanova a nivell de tot Europa. Als grans personatges que s'ocuparen d'Arnau de Vilanova arreu del continent (Henry of Harclay, Guiu Terrena, Agostino Trionfo, Joan de París, Pere

d'Alvèrnia, Nicolau de Lira,...) hem d'afegir-hi ara un nou lector d'Arnau de Vilanova: el bisbe Pèire de Cros.

Cinquè: Arnau de Vilanova intervingué insistentment, però amb cert èxit, en el conflicte entre els franciscans de la comunitat i els 'espirituals'. Les dades ofertes en la *Philosophia catholica...* i estudiades per Josep Perarnau, especialment les referides a les relacions d'Arnau de Vilanova amb Pèire Joan ('usus pauper' i les set èpoques de l'Església) i la proclamació per part del papa de la butlla *Dudum ad apostolatus* són de gran valor no només per al coneixement del famós metge sinó també per a la història dels 'espirituals'. Aquestes dades, ben segur, podran ser encara completades amb les del *Gladius iugulans thomatistas*, obra —inèdita, per ara— en la qual Arnau de Vilanova reprèn el tema de l'"usus pauper".

Tant l'edició del text i l'estudi introductorí com les taules de mots i de citacions bíbliques són dignes dels millors elogis. Sense desmerèixer el gran valor de l'edició m'agradaria assenyalar alguns aspectes de poc valor, que segons la meua manera d'entendre, poden ser objecte de crítica: entre els lectors de la *Philosophia catholica...*, que l'autor assenyalava a la pàgina dotze i repeteix a la cinquanta-dues i cinquanta-tres, potser caldria afegir-hi Joaquim Carreras i Artau, si fem cas del que ell mateix dona a entendre en el seu estudi *La teologia de la historia de Arnaldo de Vilanova* («Anales de la Asociación Española para el Progreso de las Ciencias», XXIV (1959), 105-108). Notem que en el comentari de la *Philosophia catholica...* (22), Josep Perarnau passa de la secció segona a la quarta. No és que se salti en realitat cap secció del tractat per a comentar, però la numeració és errònia. Allà on diu 'quarta' hauria de dir 'tercera', simplement. En l'estudi dels *Pressupòsits arnaldians...*, 39-40, hem trobat a faltar alguna referència més a dues obres arnaldianes anteriors a la *Philosophia catholica...* i anteriors també al "canvi d'orientació teològica" que suposa el *De tempore adventus Antichristi: l'Alphabetum catholicorum...* i el *De prudentia catholicorum scholarium*, obres ben distintes a la *Introductio in librum Ioachim de semine Scripturarum* i al *De significatione nominis thetragrammaton*, que podrien ajudar a precisar, encara més, els mencionats 'pressupòsits arnaldians'. Trobem plenament encertats els títols dels textos editats a l'apèndix, especialment si tenim en compte la manera com Arnau de Vilanova cita les seves pròpies obres, però potser hagués calgut alguna paraula d'aclariment, atès que la llista d'obres d'Arnau de Vilanova de Francesco Santi (*Arnau de Vilanova. L'obra espiritual*, València 1987, 245-277) n'esmenta algunes amb títol diferent.

Acabaré dient que es tracta d'una veritable aportació al coneixent de l'obra d'Arnau de Vilanova i d'un vibrant estímulo en els estudis arnaldians.

Jaume Mensa i Valls

Lluís G. CONSTANS I SERRATS (+), *Diplomatari de Banyoles*. Volum IV (*De l'any 1385 al 1500*), Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals 1991, 436 pp. i deu d'índexs no numerades al final.

En els volums anteriors d'aquest anuari hom ha informat els possibles lectors de la publicació d'aquesta col·lecció de documents, el volum quart de la qual ara ens ocupa (cf. ATCA, IX (1990), 373-375 i X (1991), 396-397). Les seves característiques generals són les que ja coneixem per les dites recensions i, per tant, no les repetirem.

En aquest lliurament els documents publicats passen del 908 al 1296. Són, per tant, tres-centes vuitanta-set peces, cent quaranta-vuit de les quals són donades no sols en regest, ans també en transcripció textual, normalment completa; les altres dues-centes quaranta són només resumides; totes, no cal dir-ho, comporten llur referència arxivística. L'ur dimensió temporal abasta del 1385 al 1499. Tot aquest conjunt és completat amb una

presentació de qui consta responsable de la revisió (9 i 4) i, al final, amb un índex alfabètic de noms específics. Hom promet, de més a més, un índex general de topònims i d'antroponims per al final de l'obra.

La riquesa d'informació pot ésser vista en dues direccions, la local i la general de Catalunya. No parlem dels nombrosos establiments de terres, gelosament conservats en els arxius de molts masos. Passant a un pla col·lectiu, pràcticament tot el volum és monjoiat per la perfídia de la població a allunyar-se del senyoriu de l'abat i del monestir i a ajocar-se sots la jurisdicció reial, encara que el resultat (una sentència de Ferran el Catòlic publicada a Còrdova el 1490, 416-421) no fos pas favorable a les aspiracions de la vila; afegim que el text d'aquesta sentència és interessant, entre d'altres aspectes, pel fet d'enumerar totes les intervencions reials anteriors i, per tant, gran part de la documentació que l'afer havia generat. Un altre bloc de documents que salta molt més enllà de l'interès local és el que inclou el reconeixement de la inadequació dels fogatges (181-183) i el complement del recompte de focs banyolins subjectes a tributació en els fogatges reials el 1421 (184-185); aquest és un document que hauria d'atreure fortament l'atenció dels demògrafs, car recompta, carrer per carrer, els noranta-dos focs afectats, gairebé tots, per no dir en llur totalitat, de menestrals; ací no és possible de fer altra cosa que preguntar-se en quina relació es trobava el nombre de menestrals en comparació del nombre total d'habitants i en particular amb el dels qui treballaven per compte d'altri (jornalers de totes menes, mossos, minyones, bastaixos, etc.). Tenim en la pàgina 186 una taula d'imposicions municipals damunt mercaderies (cf. també 250). Potser és explicable que una part important de la documentació faci referència al monestir, com és ara el necrologi (30-44) o el text *Lo que s dona per les festivitats*, document dietètic important, que ha d'ésser completat amb la *Memòria de les festes en les quals lo camarer de Banyoles deu fer piment al convent...*; en aquesta documentació ens és confirmada l'existència d'escolars i d'estudiants (50, 53, 54, 55 i encara 424); justament en idèntica línia topem amb la notícia d'un breu apostòlic a favor de l'erecció d'un estudi en el monestir (231 i 248-249), estudi que aquest era incapaç de suportar i entorn del qual hom parlava de portar-lo a Girona, a Sant Pere de Galligants (241). Trobem notícies sobre l'arxiu del monestir (196) i sobre llibres: un capbreu complet (116), potser el capbreu antic (117), altres llibres desenquadernats (29 i 121) i «en l'estudi dues rodes de fust, en què ha quatre llibres de poqua valor» (28). Subratllem que en algunes festes calia distribuir «tres denarios pro resolis» (47) i que aquesta darrera paraula, ací en document de darreries del segle XIV, només és atribuïda al segle XVIII en el *Diccionari català - valencià - balear*. Com a cas digne d'atenció, recordem les pàgines relatives a l'empresonament de l'abat de Banyoles pel bisbe de Girona (205-233).

Ja he dit que molts d'aquests documents salten més enllà del ròdol local per a esdevenir il·lustracions de la història de Catalunya. Som testimonis de baptismes de jueus conversos, segurament no massa lliures per part dels qui els rebien, després del pogrom del 1391 (75-76). Un abat de Banyoles, Bernat Estruc, és un dels capitans del Palau Papal d'Avinyó en ens pitjors moments de Benet XIII (124-136). I si hom diria que esdeveniments com el Compromís de Casp no tingueren repercussió a Banyoles, la vila es trobà al bell mig del torb durant els alçaments remences i la guerra contra Joan II (261-355). Tothom sap que l'avalot antisenyorial tingué per capítost Francesc Vermtallat, el qual, en paga de la seva actuació contra els drets senyoriais, resultaria ennoblit a vescomte d'Hostoles (350-352), cosa que no li impedí de seguir creant problemes (363). En aquelles vora cent pàgines veiem desfilar els successius pretenents a l'herència sobirana dels comtes de Barcelona, fins que trobem la capitulació tant de Banyoles (335-341) com del monestir (342-344) a Joan II: anys més tard podrem assistir a la lectura de la *Sentència de Guadalupe*. També trobem la primera carta reial escrita en castellà (358). Som gairebé testimonis de l'aparició de la Mare de Déu del Collell (380; cf. 410, 424). En més d'una ocasió ens surt al pas un personatge destinat als més alts cimels: Alfons de Borja, futur Calixt III (173-174, 219, 417).

Dissortadament, no tot en el volum, tan ben enquadrant com els anteriors, són flors i violes. Les espines que punxen contínuament en les transcripcions són massa nombroses i llur llista seria gairebé interminable; entre les pàgines 205-206 manca text; les concordàncies entre substantiu i adjectiu fallen arreu. Heus-ne alguna mostra: 21/4 del final: «nos et nostri carissimus primogenitus» < «nos et noster carissimus primogenitus»; 22/6: «terminorum morum» < «terminorum suorum»; i una mostra del final del volum, en una frase en la qual el cinquanta per cent de les paraules són errades: 342/1: «Serenitate nostri pro parti vestri relifiosorum» < «Serenitati nostre pro parte vestri religiosorum»; també en qualque falta d'aquest volum tenim resultats veïns a la brometa, com els «quaternos (nucum)» o quaderns de nous, quan l'original segur que parla de «quartonos (nucum)» o quartons de nous (48/1); uns «vocins» de 71/9 cal suposar que són «rocins»; no manquen les paraules que, si són ben transcrites, obligaran a nous diccionaris de llatí medieval: 124/3 del final: «irrutum et inanene»; 128/2: «habuine et recepine»; 205/3 del final, un mot realment extraordinari: «nichilominusciiunximus»; però que ningú s'esveri, que no caldrà fer nous diccionaris; es tracta, senzillament d'escriure bé «irritum et inane», «habuisse et recepisse», «nichilominus iniunximus». I si algú es pensés que tals disbarats només es donen en les transcripcions llatines aniria ben errat, car també es troben en les de textos catalans, com en 162/3, «sets» per «sots» i en la línia següent «remunació» per «remuneració»; a 167/7 «pus» per «près»; a 275/2 «façall» per «façau»; a 283/4 «erveys» per «serveys». ¿Caldrà dir que la possible llista de faltes no s'esgota amb les acabades d'esmentar?

Després d'haver assenyalat ja en les recensions anteriors, inútilment per allò que es veu en la present, aquesta situació que fa impresentables, si hom els vol fer passar com a publicació seriosa, els volums del *Diplomatari de Banyoles*, cal afegir ara un altre aspecte, l'ètic i el polític. Aquesta publicació és realitzada amb diners públics, com ho deuen ésser, almenys en part, els del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, i amb tota seguretat els de la part que correspon a l'Ajuntament de la mateixa població, al Patronat Francesc Eiximenis de Girona i al Servei d'Arxius del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Només una pregunta: ¿És lícit d'esmerçar els diners que aquests volums costen en una obra que seriosament no és presentable? El fet d'esmerçar diners públics en una obra de notable presentació material, per tant cara, el text de la qual no és apte per a ésser seriosament presentat, pot arribar a ésser una vergonya per al país. Els polítics, si són responsables, tenen la paraula.

Josep Perarnau

Curt WITTLIN, *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, (Repertoris de la Secció Filològica, 1), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1991, 661 pp.

El professor Curt Wittlin, gran coneixedor de la literatura medieval europea i autor de diversos estudis i edicions de traduccions catalanes antigues, ha volgut oferir-nos ara una mostra d'allò que sens dubte representa un dels aspectes més interessants i alhora complex de les traduccions: el trasllat dels mots originals considerats com a entitats individualitzades i perfectament limitades. I hi ha complexitat justament perquè aquest mecanisme provoca ben sovint una reestructuració semàntica de les paraules. Un exemple que proposa l'autor: encara que Antoni Canals i el mestre Aleix de Barcelona distingeixen conceptes com 'amor'-'dilecció'-'caritat', durant aquesta mateixa època trobem diverses expressions que combinen algunes d'aquestes tres paraules per traduir un únic terme original (9-10). La repartició del camp semàntic de l'amor, doncs, «deixa entreveure la història de la cultura europea, les preocupacions dels intel·lectuals», i per això un repertori d'expressions

multinominals i de grups de sinònims «permet d'observar els traductors catalans davant aquests fets de cultura» (12). Cal dir que aquesta perspectiva, que es manté sortosament al llarg del llibre, obliga l'autor a dividir el treball en dues parts: primerament un *Estudi històric, filològic i lingüístic* (9-110), i després el *Repertori* en si (113-655), amb una *Bibliografia general* (657-661), que clou el volum.

Aquest estudi conté un primer capítol merament introductori (9-13), amb una aproximació a allò que el lector hi podrà trobar («El Repertori tan sols conté casos on un sol mot en el text original ha estat traduït amb dos o més mots catalans», 11) i una utilíssima *Guia per als capítols següents*, realment necessària atesa la de vegades il·lògica disposició dels apartats (no entenem perquè després del capítol 2, on es fa una breu història de la traducció antiga, passa a un cap. 3, *Expressions multinominals no sinonímiques*, per a parlar als capítols següents del *Bilingüisme medieval* i dels *Binomis en traduccions medievals europees*). Entrant ja en l'exposició, el professor Wittlin fa un repàs d'alguns fenòmens ja presents a l'edat antiga, tals com l'enumeració (tan imprescindible en els camps de la legislació, per tal de «prevenir subterfugis semàntics, evitar que hom pensi que el que no està expressament prohibit és permès», 15), la perífrasi i la similitud (15-17), o l'acumulació analítica i l'acumulació sintètica (tot usant la terminologia de Poncet, segons si cada element de l'expressió aporta o no aspectes significatius nous), comprovable ja en Ciceró (17-18). Seguint el curs de la història, s'hi fa una breu incursió en el llatí bíblic i litúrgic, amb una afirmació potser massa concloent: «L'home medieval coneixia de molt a prop la Bíblia, i no dubto a afirmar que tot binomi en una llengua vulgar que es troba ja en la Vulgata se'n pot considerar una influència directa» (18). Una asseveració de tal tipus, òbviament obliga a fer moltes matisacions, sobretot davant determinades evidències: «El fet que no trobem cap exemple de 'pur i sant' en el Repertori no invalida la importància dels textos bíblics; ja exercien prou influència si generaven el costum de combinar 'pur' amb un segon adjectiu. Tampoc no afebleix la hipòtesi el fet que 'colere' no es combina en la Bíblia amb sinònims que serviren de model a la fórmula 'colre i honrar'; les dificultats lingüístiques del verb 'colere' —morfologia complicada, polisèmia— hauran exigint explicacions amb glosses a cada aparició del mot» (19). Ens sembla que —tot i que no podem negar l'enorme influència de la Vulgata— l'autor del repertori fa una afirmació gairebé indemostrable.

Al capítol tercer s'analitzen les expressions multinominals no sinonímiques (20-29), és a dir les acumulacions analítiques, els mots amb traducció interna o interpretació-glossa, les enumeracions causades pels 'plurale tantum' (la regularitat dels quals «ens fa creure que això fou un costum d'escola, una regla dels mestres», 23), perífrasis, etc. Se'ns adverteix que al Repertori no són esmentades les citacions de metàfores amb interpretació contextual, incomprensibles fora de context (28), i les perífrasis i circumlocucions, perquè «no contenen sinònims, o bé els presenten d'una forma no reductible a una ratlla» (29), exclusió que sembla anar en contra d'allò que ens indica la primera part del títol del llibre (*expressions multinominals*). Cal destacar que l'autor comenta la importància dels copistes en l'aparició d'alguns d'aquests fenòmens: «En els textos medievals hi ha errades que el traductor o el copista havien vist, però que no van eliminar. Aquest fet es pot explicar per diverses causes: la peresa i la por d'embrutar la còpia no són les menys importants» (20). Malauradament sols hi trobem alguna escadussera referència en aquestes pàgines introductòries.

Al capítol 4 (*El bilingüisme medieval*, 29-34) el professor Wittlin intenta mostrar que la mútua influència entre el llatí i el català (o qualsevol llengua romànica) s'evidencia no sols en la transferència de mots —bons exemples de la qual trobem arreu en les traduccions—, sinó també en els mateixos mecanismes de traducció. Així, la 'praelectio' escolar, que ja afavoria l'acumulació de sinònims en llatí, influi decisivament en les tendències professionals dels nostres traductors medievals. Ara bé, cal tenir en compte encara —segons llegim

a l'*Estudi*— que la preferència per les expressions multinominals no té una sola causa: pot tenir el seu origen en l'estudi i la lectura d'autors clàssics afeccionats a la 'derivatio synonymica' o en l'ús de diccionaris llatins que explicaven un terme mitjançant un sinònim, o simplement perquè algunes expressions havien esdevingut fórmules. Fet i fet, podem rastrejar les mateixes causes i idèntiques conseqüències a gairebé totes les traduccions medievals europees (tal com es mostra aquí, a les pàgines 34-59, corresponents al capítol 5). A partir d'aquestes premisses s'hi fa un comentari crític dels estudis, treballs i reflexions sobre les expressions multinominals —caldría dir que se circumscriu gairebé als binomis— me en francès (38-47, on s'han assajat els primers treballs de conjunt gràcies a les aportacions de Dembowski i de Buridant), italià (47-49), castellà (49-51), alemany (51-54) i anglès (54-59). De fet, al llarg de tot aquest capítol hom detecta que s'intenta demostrar la següent tesi: que molts binomis esdevenen fórmules arreu de la Romània i que podem retrobar-los en diverses llengües, cosa que comença a canviar substancialment al segle XVI. Dues petites notes crítiques abans de seguir: primerament, que en aquestes pàgines es nota una evident imprecisió terminològica, fonamentalment referida als termes 'binomis', 'grups de sinònims' i 'expressions multinominals', algunes vegades indiferentment aplicats a un mateix fenomen i de tant en tant diferenciats amb rigor, encara que és «difícil distingir bé entre glosses, grups de sinònims, i llatinismes amb traducció» (50). En segon lloc, dubtem que els binomis serveixen per a introduir cultismes de forma permanent i considerable, i que les conseqüències culturals dels binomis en traduccions medievals angleses siguin tan enormes com ens sembla deduir de les següents afirmacions: «Els binomis formen un capítol important no solament en la història lingüística d'Anglaterra, sinó també en la seva història cultural. Podem observar-hi la introducció i difusió dels termes clau de la cultura cristiana, els efectes dels segles del bilingüisme amb el francès i, finalment, la influència del llatí humanístic» (59).

Tomant altra volta als fenòmens concrets de la traducció medieval, C. Wittlin estudia als capítols 6, 7 i 8 els binomis sinonímics i en fa unes consideracions lingüístiques (59-66), temàtiques (66-74) i estilístiques (74-84), que tant de bo hagués fet —amb idèntica profunditat— sobre les diverses expressions multinominals. Tot aquest bloc és presidit per les següents consideracions: «No crec, però, que siguin útils les estadístiques sobre quines categories gramaticals s'hi combinen, sobre si el cultisme es troba en primer o en segon lloc, etc. Prefereixo il·luminar el fenomen en els tres capítols següents des de tres punts de vista: 1. El binomi és degut a alguna raó externa, de llengua o de forma; 2. El traductor es preocupa més pel sentit que per la forma dels mots; 3. El traductor mostra una sensibilitat estilística» (59). Tanmateix, pensem que importa saber l'ordre de les paraules en el binomi o almenys el lloc que ocupa la paraula —si n'hi ha cap— etimològicament relacionable amb el mot a traduir, a l'hora d'estudiar, per exemple, el sistema de traducció o l'assignació d'autories: ens sembla més definitori que un traductor gairebé no use binomis amb paraules formalment vinculades a l'original o que sempre les posei en primera o en segona posició, que no pas que tradueixi amb determinats binomis un mateix mot. Curiosament, a altres indrets de l'*Estudi* l'autor sí que creu interessant o pertinent l'ordre dels membres: «Tenim tan sols dos exemples d'"ops" usat en segon lloc: 'indigere' haver fretura o ops, i 'ad usum a l'ús o als ops' (...) Em sembla difícil treure conclusions del gran nombre d'exemples d'expressions binominals que contenen el verb 'jaquir'. És sorprenent que l'arcaisme es trobi més sovint en segon lloc» (72).

En aquests capítols tornem a comprovar les conseqüències d'un ús no convenient dels termes, ja que en un apartat intitulat *Traduccions etimològiques* (60-61) trobem, entre d'altres, els següents exemples de 'binomis sinonímics': 'tergiversatio': tergiversació, ço és girament de dors; 'involtarsi': envolupar-se i regirar-se; 'supponere': subjugats, sotsme-sos i posats sots la senyoria; 'immanis': gran i fera i no domtada. Tot seguit, en fer referència als superlatius i comparatius, hi ha el següent comentari: «Hi havia un procediment que era

usat amb tanta freqüència que hom comença a entreveure que era la solució recomanada per l'escola: l'ús de grups de sinònims» (62). I veiem aquests exemples, de dubtosa sinonímia: 'amplissimus', gran, ric i abundant; 'clarissimi': grans, meravellosos, generosos i virtuosos. Tanmateix, en estudiar la hipertròfia verbal al *Tirant* (83), C. Wittlin distingeix perfectament els binomis de les expressions multinominals.

Seguint amb les consideracions lingüístiques, l'autor comenta encertadament que ben sovint el segon element del binomi actua com a 'vector semàntic', per a desambigüitzar, interpretar, explicar el primer. Efectivament, aquell té una funció determinant, i de vegades és precisament la glossa qui ens dona el valor real del mot traduït, com en alguns casos que aporta el Repertori, com ara: «11. 'colere': colre i honrar (Déu), DeModo B 17; 11. 'colere': colre, llaurar i conrear (la terra), DeModo B 125». Cal advertir que s'hi considera que tant aquells elements units per un connector -copulatiu, adversatiu, explicatiu- com els relacionats directament, poden formar binomi.

En les consideracions temàtiques sobre els binomis sinonímics (66-74), allò que primer s'exposa és la dificultat d'esbrinar «el grau d'integració d'un llatíisme en una llengua romànica», de saber si el traductor l'utilitza per ignorància o conscientment -i aleshores caldria descobrir-ne les causes. Malgrat les dificultats, al llarg d'aquest capítol C. Wittlin explica les diverses maneres en què són introduïts llatínisms. Com a hipòtesi de treball li «sembla vàlid considerar suspecte de neologisme, en una traducció, tot mot que és congènere amb el mot que tradueix, sobretot si el segueix una glossa. Un indicatiu addicional és l'ortografia del neologisme, sovint deturpada per copistes que ignoren encara el mot» (69). Mostra com a exemple -no gaire afortunat, cal dir- la traducció de la 'caecitas' de les *Meditationes* del pseudo-Bonaventura per 'cechitat' i 'seccitat'. A banda dels neologismes, estudia el tractament que reben els termes ètics o l'aparició de 'binomis diacrònics' (neologisme seguit de glossa) i 'binomis diatòpics' (amb un geosinònim), aquests darrers de molt difícil aplicació al cas català, com bé s'hi comenta.

Al capítol dedicat a les consideracions estilístiques (74-84) es remarca bàsicament que diversos tipus de binomis tenen llur origen en motivacions expressives, com ara els 'antònims negats' (un mot seguit del seu antònim negat). La imitació del 'cursus' llatí o el seguiment d'un ritme determinat també condiciona l'elecció dels elements del grup, mentre que, per contrast, el binomi formulari manté sempre la seua estructura. Una darrera causa -i no menys important- de creació d'expressions multinominals sinonímiques en general és la hipertròfia verbal en determinat camp semàntic (que Wittlin exemplifica en el camp dels sentiments al *Tirant*, 78-84), o la falta d'expressivitat o força semàntica d'un mot concret.

Ja com a mena d'annex a l'estudi anterior, l'autor estudia al capítol 9 els grups de sinònims del segle XV (84-96), tot indicant que a poc a poc hom no sent la necessitat d'usar expressions d'aquest tipus, fonamentalment perquè molts neologismes ja no són considerats com a tals: aleshores passem del 'dolor i pena' dels segles precedents a la 'dolorosa pena' de Corella. L'apartat b d'aquest mateix capítol és dedicat a observar les «ampliacions en revisions» (87-89), a comprovar com hi ha una tendència a augmentar el text original per part d'autors de diverses revisions d'obres medievals, com aquelles del *Blanquerna* i de la *Scala Dei* al segle XVI. La tendència contrària, a la reducció dels vells sinònims, també existeix i també hi és estudiada, a l'apartat c del mateix capítol (89-96), amb exemples extrets de la revisió del mestre Aleix de la traducció del *De regimine principum* de Gil de Roma feta per frare Arnau. S'hi evidencia clarament, doncs, la pervivència de dues tendències al segle XVI: «D'una banda, hi ha els lletraferits que revisen i editen textos medievals amb força embelliments estilístics, i d'altra banda es fan sentir els humanistes que exigeixen més disciplina lexical» (88). Però això sols pel que fa als revisors. Ara més que mai notem una mancança importantíssima al llarg de tot l'estudi: ni que fos una pàgina dedicada a la feina dels copistes, als quals devem de segur una part important de les

expressions que s'apleguen al Repertori i que considerem com a pròpies del traductor. Fet i fet hi ha un problema epistemològic manifest i de difícil solució: qualsevol estudi concret d'una traducció –i més encara si es tracta de comparacions entre diverses traduccions– pot contenir en principi un percentatge d'error, ja que generalment ens basem en còpies i no en originals.

Al capítol 10 i darrer, *El repertori* (96-110), C. Wittlin al·ludeix breument (96-98) als textos consultats tant per a les obres originals com per a les traduccions, que abracen des de la *Legenda aurea* fins al *Llibre de Job*, i remet a la bibliografia del final del volum; tot seguit (98-100) indica les traduccions no utilitzades i les causes (manca d'edició, poca rendibilitat, temàtica tècnica-científica). Després s'hi fa una especial referència a la utilitat del Repertori (103-110): «En compilar aquest repertori, una esperança era comprovar la hipòtesi que cada traductor es caracteritza pels seus binomis; així, amb un nombre suficient d'exemples, seria possible utilitzar coincidències en expressions multinominals per a atribuir traduccions anònimes a traductors coneguts. Aquest criteri em sembla ara insuficient». I ho comprova en Canals. Qui signa aquestes ratlles arribà a idèntica conclusió en comentar la idoneïtat de l'atribució a Martí de Viciana de les traduccions de l'*Econòmica* d'Aristòtil i del pseudo-Sèneca, *De moribus*, en un article resumit en aquest volum d'ATCA. El Repertori, però, té moltes altres utilitats: pot contribuir a la filiació de còpies, a perfilar millors definicions dels sentits dels mots (a partir de la paraula amb què forma binomi), a esmenar o a elegir una lliçó concreta en crítica textual, a distingir entre fórmules i enumeracions de voluntat estilística, etc. Creiem que no cal glossar l'enorme importància que té per a la cultura i per a la llengua catalana en general, i per a l'estudi dels textos medievals en particular, un repertori de més de 13.000 exemples d'expressions multinominals, fonamentalment binomis, presentats de forma clara i ordenada (per via de la lematització i amb modernització gràfica). Amb unes breus –i útils– indicacions sobre com són presentats els materials (108-109) clou l'*Estudi històric, filològic i lingüístic*.

Si en aquesta primera part hem fet alguns suggeriments, puntualitzacions i alguna observació crítica, al *Repertori* (113-655) no se li pot fer cap retret, sols lamentar que algun element secundari no hi haja aparegut a causa de limitacions d'espai, tal com adverteix el mateix prof. Wittlin. Tanca brillantment el cos central del volum un interessant *Índex de mots traduïts* (595-643) en espanyol, francès, italià, llengua d'oc i llatí (lògicament el més extens), i una *Bibliografia sobre els textos usats* (amb un índex alfabètic d'autors dels textos originals amb indicació d'obra i d'abreviatura usada en el Repertori (645-647), la mateixa llista amb indicació de l'edició de l'original i de la traducció catalana que s'hi fa servir –o manuscrit que la conté– (647-654), i una relació dels manuscrits dels textos inèdits [654-655]). Finalment, una *Bibliografia general* recull de forma exhaustiva «treballs que es dediquen exclusivament o en gran part al fenomen de les expressions sinonímiques en les llengües europees medievals» (657).

Tomàs Martínez

Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Humanisme i Renaixement* (Obres de Jordi Rubió i Balaguer, VIII), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1990, 368 pp.

Dotze treballs del doctor Jordi Rubió i Balaguer són aplegats en aquest volum, distribuïts en tres grups. El primer és constituït per la reedició de *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència* (23-160); segueixen *Tres ponències sobre la cultura catalana-aragonesa* (161-233) i vuit *Treballs esparsos* (235-366).

Aquestes pàgines ens permeten de tenir a l'abast uns materials preciosos per a seguir l'evolució dels seus estudis i la maduració que covà en el seu esperit entorn d'un període

tan crucial per a la nostra història i la nostra cultura com el de l'Humanisme i el Renaixement. *Crucial en més d'un sentit: pel que representa de participació catalana en una de les aventures cabdals del pensament occidental, d'una banda; pel seu sobtat desenllaç en forma d'allò que s'ha anomenat 'la decadència', de l'altra; i encara podríem afegir que l'estudi d'aquest període, quan es mena amb la responsabilitat que hi va esmerçar el doctor Jordi Rubió, ens porta a qüestionar la capacitat de resposta dels catalans davant les sol·licitacions de les grans hores històriques.*

Un lluminós pròleg del pare Miquel Batllori ha de centrar el nostre comentari a l'oportunitat de la reedició dels estudis rubionians sobre humanisme i renaixement. Perquè el pare Batllori, alumne avantatjat del doctor Rubió, ha sabut assenyalar de forma mestrívola el batec d'aquestes pàgines, que són molt més que el resultat de les etapes, potser inevitables, en tot procés d'acumulació de coneixements, necessàriament erudita.

Batllori subratlla que, com a intel·lectual, Rubió no es va limitar mai al conreu de la història literària. Per sobre de tot fou un historiador de la cultura, doblat, a més, de potent bibliògraf. A diferència d'altres intel·lectuals catalans de la generació anterior a la seva, Rubió fou un home que treballà des d'una perspectiva bibliogràfica molt ample, i això es traduí de seguida en canvis d'orientació metodològica. El coneixement de la bibliografia culta bàsica de l'Europa del seu temps —i no només d'Europa— que va anar adquirint, sobretot des del seu lloc de primer director de la Biblioteca de Catalunya, determinà la seva inclinació cap a un criticisme que es mostrà tot d'una fecund només d'aplicar-lo als temes essencials del passat cultural català. En la bibliografia del doctor Rubió és perceptible i fàcilment datable un primer període, en el qual s'insereix en la corrua dels qui des de feia temps, maldaven a construir pedra a pedra la perspectiva històrica de la nostra literatura, en un esforç que reclamava encara el treball del medievalista positivista que exhuma i situa textos. En un segon període, Jordi Rubió es converteix en un interrogador i en un burinador dels nostres vells textos, darrera els quals ha après a cercar 'ambients', 'actituds' i 'homes'. Aquest és el gran canvi. No es tractava ja de reconstruir un passat literari més o menys gloriós, sinó d'entendre'l i de copsar-lo, des de la perspectiva privilegiada del qui n'estava distanciat per l'escolament d'alguns segles, en la seva característica viva. Perquè Jordi Rubió va descobrir ben aviat que res del que havia deixat passar no era indiferent per als hereus més o menys afortunats d'una tradició. L'estudi no podia ésser erudició freda, ni la ciència d'un passat literari no podia esdevenir arqueologia. En l'elucidació d'allò que havia passat al llindar de l'època moderna al nostre país, Rubió i Balaguer hi esmerçà tot el seu bagatge d'home compromès en una aventura humana determinada que, abans de glorificar o menysprear, calia que fos compresa com a tal i, enmig d'altres aventures igualment humanes, en la seva unitat.

És per això que Rubió passà d'ésser un incipient historiador de la literatura catalana a ésser un mestre d'història de la cultura. Ell fou el primer que va advertir amb autoritat que era un error, pel que fa a la nostra cultura antiga, de separar l'estudi de la literatura catalana i el de la literatura llatina paral·lela. En aquesta mateixa línia, tampoc no separava l'estudi dels fets literaris dels altres fets, fins on la seva capacitat i curiositat podia arribar a comprendre'ls. Fruit d'aquesta orientació inquisitiva i noblement saberuda són algunes de les seves obres d'erudició més meritories: l'estudi de la primera impremta barcelonina i l'exhumació de llistes i més llistes de textos literaris catalans de l'època de la 'decadència'. Hom té la impressió, i el pare Miquel Batllori ho sentència definitivament, que Rubió fou un gran integrador: reintegrà a la vida pròpia uns textos que potser havien estat tractats des d'una distància excessivament freda, i reintegrà també molts de textos, potser menystinguts, a una època de la nostra història que tampoc no era just de proclamar, unilateralment, com a 'decadent'.

Pel que fa al debat sobre l'humanisme i al renaixement al nostre país, el pare Batllori insisteix en el seu pròleg en l'evolució que hi ha en el pensament i en els escrits de Rubió,

des d'una primera posició crítica i interrogadora fins a una 'involució' cap a les posicions del seu pare, després d'haver exhumat molts textos, analitzat moltes sintaxis i percebudes algunes actituds. I escau de dir ara ben fort que fóra un error de pensar que ja està tot dit. Ben al contrari, en les pàgines d'aquest llibre, que el lector sabrà completar degudament amb lectures d'altres indrets d'aquesta sèrie d'*Obres* [cf. ATCA, V (1986), 363-364, núm. 2478; VI (1987), 381, núms. 3203-3204; VII-VIII (1988-1989), 374, núm. 3912; IX (1990), 410, núm. 5211], s'hi troba clarament a faltar el resultat d'una investigació, que el doctor Rubió no va poder dur a terme personalment i de forma completa, tot i que el projecte el va obsessionar i en va realitzar un tast: la catalogació i l'estudi dels fons manuscrits lul·lians dispersos per biblioteques europees. Aquest treball, que no va poder acabar, li hauria donat una perspectiva més rica pel que fa a la vitalitat del nostre lul·lisme i als seus intents repetits d'ajornar-se. Però si ell no va poder acomplir aquesta i d'altres tasques, sí que va assenyalar-ne el camí i l'interès als seus deixebles. Per això, el pare Batllori ha recordat que és infructuós d'estudiar i encara més de dictaminar sobre el nostre vell humanisme, si en l'estudi del seu 'Lebensraum' no es tenen en compte adequadament totes les coordenades que concorren a definir-lo. I nosaltres afegiríem ara que, en aquest intent de definició, no cal preterir i potser cal començar recordant aquelles coordenades que són les més llunyanes i contràries al seu esperit, com és ara la irrupció impetuosa de la inquisició per mà de Nicolau Eimeric i les múltiples reaccions que suscità. Perquè Metge, al capdavant, no fou només contemporani d'Antoni Canals, de Vicent Ferrer i de Francesc Eiximenis, sinó que ho fou també de l'inquisidor gironí i dels lul·listes barcelonins que intentaren de dialogar amb sant Tomàs a propòsit de la Puríssima Concepció... És a dir, encara hi ha molt per a posar de manifest en la recerca d'"ambients", d'"actituds" i d'"homes" en la nostra història cultural, si és viu l'afany de comprendre-la tal com fou. Treball, on el mestratge de Rubió i Balaguer és una fita i un estímul.

Jaume de Puig i Oliver

Antonio BECCADELLI, *EL PANORMITA, Dels fets e dits del gran rey Alfonso. Versió catalana del segle XV de Jordi de Centelles* a cura d'Eulàlia DURAN. Establiment del text llatí a cura de Mariàngela VILALLONGA. *Apèndix* de Joan RUIZ I CALONJA (Els Nostres Clàssics, A 129), Barcelona, Editorial Barcino 1990, 403 pp.

Obiettivo principale di questo volume è l'edizione della versione catalana del *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum* di Antonio Beccadelli. Eseguita dal protonotario papale Jordi de Centelles, il cui padre era stato al servizio di re Alfonso in Italia dal 1433 al 1458, è conservata, con dedica a Pere Eixarc, in un unico manoscritto della Biblioteca de Catalunya, 1.715, accuratamente descritto. La traduzione risulta frammentaria rispetto al testo latino edito a Pisa nel 1485, che viene preso come base per il confronto, ma dell'originale conserva la suddivisione in quattro libri e la complessiva disposizione dei capitoli, eccetto per il libro I, discostandosi invece con l'aggiunta di due novelle nel libro IV. I temi di queste ultime vengono minutamente esposti nell'ampia e articolata introduzione.

Il testo latino è fissato sull'edizione pisana e rettificato negli errori più evidenti con l'ausilio della stampa di Palermo 1739: rimane da segnalare, però, un numero di imperfezioni che riguardano per lo più singole lettere, che in alcuni casi modificano il significato del termine. Ad es.: p. 88, 9 «suscepissem suscepisset»; p. 98, 25 «a Versa < Aversa»; p. 110, 43: «medalas < medelas»; p. 118, 52: «Iefu < Iesu; fibi < sibi»; p. 122, 57: «insensum < incensum»; p. 134, 4: «angustiozem < angustiozem»; p. 148, 19: «facinorus < facinorum»; p. 152, 22: «filibus < filiabus»; p. 154, 24: «percortaretur < percontaretur; potestari

< potestati »; p. 158, 26: « quidam < cuidam »; p. 164, 35: « per paucos < perpaucos »; p. 170, 41: « maieffati < maiestati »; p. 182, 61: « differentem < disserentem »; p. 184, 61: « ingluuiac < ingluvie »; p. 196, 4: « velus < vellus »; p. 200, 11: « praemisique < praemiisque »; p. 202, 14: « addictas < adictis »; p. 214, 26: « (arces) omnis < omnes; diftribuat < distribuatur »; p. 218, 29: « fua < sua »; p. 224, 37: « asserentur < afferentur »; p. 248, 52: « fervitutum < servitutum »; p. 254, 2: « deserentur < deferentur »; p. 270, 25: « combuterent < comburent; inspiratisque < insperatisque »; p. 270, 27: « consolatoris < consolatoriis ». Anche la punteggiatura potrebbe essere modificata in alcuni casi, come ad es. p. 106, 39: « aiunt < aiunt, »; p. 165, 35: « immemor. Iccirco < immemor, iccirco »; p. 166, 37: « dederit < dederit? »; p. 238, 51: « te < te, ».

Inoltre, il « Francus Saccectus Florentinorum legatus » di p. 114, piuttosto che in un discendente di Franco Sacchetti è da identificarsi con l'appassionato raccoglitore di codici Francesco Sasseti.

Di notevole interesse sul versante dell'umanesimo italiano risulta la considerevole *Appendice* dedicata ai rapporti del Panormita con la corte catalano-aragonesa, legami delineati e fatti emergere da documenti per la maggior parte inediti. Si illuminano così momenti della vita del Beccadelli, come la sua nomina a consigliere del re dal primo luglio 1434, o della sua attività di segretario, di cui conservano le tracce alcuni registri dell'ACA, o delle sue relazioni con altri intellettuali.

Mariarosa Cortesi

Antonio NUGHES, *Alghero: Chiesa e società nel XVI secolo*, Alguer, Edizioni del Sole 1990, 497 pp. i 8 pp. amb il-lustracions a color.

Antoni NUGHES, *El sínode del bisbe Baccallar. L'Alguer: Església i societat al segle XVI* (Biblioteca Filològica, XX), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1991, 381 pp.

Es tracta d'una gran tesi doctoral, presentada a la Facultat de Teologia de la Pontificia Universitat Lateranense de Roma, i de la seva traducció catalana, publicada un any més tard per l'Institut d'Estudis Catalans.

Per això mateix, el títol de l'obra italiana correspon més a una dissertació d'una matèria o d'una assignatura teològica: la història de l'Església. En canvi, el títol de la versió catalana i la col·lecció on ha estat encabida vénen a indicar que hom ha donat preferència al seu aspecte filològic: l'estat idiomàtic del català culte a l'Alguer l'any 1581.

He dit història de l'Església, i no pas història eclesiàstica, perquè aquesta expressió evoca més directament la història institucional, mentre que el subtítol d'ambdues versions correspon més aviat a la història sòcio-religiosa.

Aquesta té un camp molt ample i fecund en la història local, la qual, si és analitzada amb pregonesa i amb perspició com en el nostre cas, s'estén immediatament a una història més ampla: la regional, la nacional i la general.

L'autor manifesta una coneixença profunda —deguda en gran part a recerques personals als arxius de Sardenya, de Catalunya i de Roma— de l'actuació dels bisbes de l'Alguer, Pere Veguer i Pedro Frago, antecessors immediats d'Andreu Bacallar, de la història dels sínodes diocesans abans i després dels decrets tridentins, i de totes les institucions eclesiàstiques de la diòcesi algheresa; tant, que del seu llibre podria fàcilment extreure-se'n una guia històrico-artística dels temples, convents i hospitals d'aquella diòcesi. Però el seu objecte principal i immediat no són aquestes institucions, sinó el poble, la societat, que les ha viscudes, i en part també creades. Ni cal oblidar que el caire particular de la ciutat de l'Alguer, repoblada de catalans per Pere el Cerimoniós, degué moure Ferran el Catòlic a fer erigir, el 1503, una diòcesi nova a Sardenya —amb la translació de la d'Ottana i

l'agregació d'altres dues— seguint la seva tendència reformadora a disminuir el nombre dels bisbats de l'illa. Tot amb tot, en aquella nova església local, gairebé només la seva capital era de llengua catalana, i la resta, d'extracció sarda.

Des del punt de vista històric, és aquest aspecte social i religiós alhora el que dona el to i la vàlua a aquest excel·lent llibre.

Pel que fa a l'aspecte filològic, jo diria que la vàlua és doble. D'una banda, es tracta d'un text català que, com ja havia remarcat Eduard Toda i Güell, reflecteix el punt del català culte l'any 1581 (bé que molt influït pel llatí eclesiàstic, ja renovat pel ple Renaixement). De l'altra, s'hi reflecteix sovint —tant en el lèxic com en la fonètica que s'hi transparenta— la doble pressió lingüística del sard i del castellà, precisament als moments en què Felip II maldava per anar substituïnt el català i el sard per la invadent i ja prepotent llengua castellana.

A més a més, l'any 1581 fou de fet un any molt propici, quan encara tota la població de l'Alguer era de llengua catalana. Car ara sabem que la pesta del final d'aquell segle, i les del segle següent, reduiran a només un tretze per cent la població algueresa d'origen català. La pèrdua de població fou suplerta amb la immigració de sards i d'italians continentals provinents de diferents regions, que en part eren assimilats per la Barceloneta catalana, i en part hi implantaven el castellà en alça. No per res les notes marginals al text que ara ens ha donat Antoni Nughes per primera vegada, i no datades per l'editor, són totes elles castellanes, ni que impregnades de molts catalanismes.

Miquel Batllori

Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents, a cura d'Antoni SIMON i TARRÉS.

Introducció: Antoni PLADEVALL I FONT (Biblioteca Torres Amat, 9), Barcelona, Curial, Edicions catalanes 1991, 253 pp.

Curial, Edicions catalanes, presenta una nova edició de textos, referits aquest cop a la Catalunya de finals del segle XVI. Aquesta publicació s'inicia amb una breu introducció laudatòria que d'Antoni Simon fa Antoni Pladevall, amb qui l'autor ja havia publicat *Guerra i vida pagesa*, Barcelona, Curial 1966 [cf. ATCA, IX (1990), 618, núm. 5911], estudi i transcripció del diari de Joan Guàrdia, pagès del Corcó, i d'altres memòries de pagesos osonencs.

Els textos que es presenten en aquesta edició són: les *Memòries de Perot de Vilanova (1551-1573)* (28-88), el *Diari de Frederic Despalau (1572-1602)* (91-177) i les *Memòries de Jeroni Saconomina (1572-1602)* (181-253), que no es publiquen en la seva totalitat (A. Simon justifica la no publicació de cartes i altres documents que acompanyaven, originàriament aquestes memòries). Aquests diaris i memòries, escrits per membres de la classe dirigent urbana catalana de finals de segle XVI, són precedits per breus estudis i per una introducció general, també excessivament breu.

Per a Antoni Simon aquest llibre no és sinó un primer lliurament d'un treball més ampli amb el qual pretén donar a conèixer una bona quantitat de diaris i memòries de la Catalunya Moderna. De fet, en la introducció general, l'autor en cataloga ja una bona sèrie, que pensa publicar properament en la mateixa editorial sota el títol: *Memòries i diaris personals de la Catalunya moderna. Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva i Cròniques de la Guerra dels Segadors*. A banda del catàleg referit, la introducció planteja dues idees fonamentals. D'una banda, hom remarca la importància de l'estudi del microcosmos, de la petita història, com a part de l'anàlisi històrica, alhora que es fa esment de la utilitat històrica de la literatura personal en general i dels diaris i cròniques presentades en particular, sobre la que s'assaja una tipologia. D'altra banda, l'autor reflexiona sobre

aquestes fonts tot interrogant-se sobre la possible vocació d'historiador dels autors d'aquests dietaris, diaris i memòries, i alhora sobre els motius de la reiterada professió de veridicitat que en fan llurs autors.

En els estudis preliminars de cada transcripció s'observa sempre la mateixa estructura: anàlisi formal del document (localització, estat, descripció, coneixement i ús historiogràfic); breu esbòs biogràfic de l'autor i de la família, feta a base de documentació notarial i de les notícies aparegudes en el propi text; i contextualització de l'obra, la qual cosa possibilita l'estudi de diferents realitats catalanes de finals del segle XVI. L'estudi del diari de Perot de Vilanova té com a centre Catalunya, el de Jordi Saconomina, Girona, i el de Frederic Despalau, Barcelona.

Si bé no ens trobem davant una edició crítica, l'autor de la transcripció aporta un bon conjunt de notes que ens permeten d'identificar personatges, localitzar punts geogràfics, confrontar fets a partir d'altres fonts, i assenyalar les particularitats del manuscrit original.

Els tres diaris, prou diferents entre si, aporten un seguit de notícies que, si bé inicialment poden semblar molt heterogènies, són fàcilment classificables sota pocs epígrafs. En primer lloc, els textos presenten notes biogràfiques i personals dels autors. Perot de Vilanova i Jeroni de Saconomina farceixen les seves obres de notes familiars: casaments, morts i naixements de parents, compres de cases i heretats, malalties, carreres polítiques...; en canvi, Frederic Despalau no fa referències familiars directes —perquè l'objecte del seu dietari és la vida política de Barcelona—, si bé bona part de la informació dels afers municipals és en funció de l'actuació pública de l'autor (visita del rei, aixecament de la bandera de Santa Eulàlia, posició política de la noblesa davant el problema de l'excusat...). Aquests aspectes personals i familiars acostumen a presentar-se amb una redacció seca, distant i excessivament concreta, malgrat les excepcions, com la descripció del viatge a Saragossa de Jeroni Saconomina, on detalla el paisatge urbà de la capital aragonesa, o el procés de matrimoni de Perot de Vilanova. De fet, però, bona part d'aquestes referències personals intenten justificar actuacions i carreres polítiques, o bé enaltir l'honor i la categoria social dels autors i de llurs famílies.

Tots tres textos s'ocupen preferentment a explicar els conflictes que enfrontaren en el darrer terç del segle XVI les institucions de la Terra amb les autoritats reials del Principat. Així, hi ha referències continuades a problemes apareguts en les successives convocatòries de Corts (1564, 1585, 1599), conflictes dels diputats amb l'Audiència i el virrei, el greu conflicte de l'excusat, el qual, segons F. Despalau, assenyala la presa de consciència dels juristes i de la noblesa davant l'intervencionisme de la Monarquia Hispànica. Apareixen, també, referències al bandolerisme i a les discussions que precediren l'entrada dels cavallers a les institucions municipals. Molts d'aquests conflictes són fiscals, d'altres polítics, els més, però, prenen caire de conflicte protocol·lari. Tots ells són antecedents d'una radicalització de les posicions polítiques que esclataran violentament entre 1620 i 1640. En aquestes obres s'observa de forma continuada la constant lluita per a evitar qualsevol precedent que es pogués valorar com a pèrdua dels drets polítics del Principat o de les ciutats de Barcelona i Girona (p.e., conflicte de les gramalles que els consellers de Barcelona tenen amb Tortosa i el rei, o els continuats problemes de cerimonial en què incorrien les galeres en entrar al port de Barcelona).

Al costat d'aquests conflictes, sovint crispats, destaca la descripció de festes i de visites de grans personatges (reis, prínceps, cardenals) a les ciutats de Barcelona i de Girona. L'arribada de tals personatges enalteix i honora la col·lectivitat a la qual pertany l'autor, i aquest si, pel seu càrrec, pot ésser co-protagonista d'aquelles visites i festes, com és el cas de F. Despalau i J. Saconomina.

Juntament amb l'explicació, sovint lacònica, de notícies internacionals que afecten el Principat (avanç turc per la Mediterrània), els textos presenten un seguit d'informacions disperses que ens donen una imatge nova i personal —encara que molt limitada— de la

societat catalana del darrer terç del s. XVI. Obres públiques, notícies climatològiques i sanitàries, es donen la mà amb explicacions sovint miraculoses de fenòmens meteorològics, desastres naturals o descripció de malalties i remeis.

Cal agrair a Antoni Simon l'edició d'aquests textos que, si bé no ens permeten d'endinsar-nos en el camí de l'anàlisi de les mentalitats —tal com voldria l'autor tot citant els exemples de Ginzburg, Davis i Thompson—, ofereixen valuoses informacions, sobretot pel que fa a la conflictivitat política entre el Principat i la cort. Si bé aquests textos no incideixen fins a fer canviar cap aspecte fonamental de la historiografia catalana respecte al regnat de Felip II i les seves relacions amb Catalunya, ens ajuden a comprendre les profundes arrels dels xocs polítics entre la Monarquia Hispànica i el Principat. Editar textos com aquests és un bon servei als historiadors, i no solament per a analitzar les mentalitats dels autors, sinó per a aprofundir en les realitats polítiques i socials de la Catalunya Moderna, i fins i tot —si fos el cas— per a canviar alguns dels dogmes històrics que planegen sobre la interpretació del nostre passat. En aquest sentit, l'anunciada publicació de textos sobre el segle XVII promet ésser força interessant.

Jordi Vidal i Pla

Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català, a cura d'August RAFANELL (Biblioteca Universitària. Història de la llengua, 1), Vic, Eumo Editorial 1991, 172 pp.

Fruit d'una iniciativa conjunta de l'Estudi General de Girona i dels Estudis Universitaris de Vic, aquest volum inaugura, dins una col·lecció destinada als estudiants de nivell superior, una sèrie dedicada a la divulgació i l'estudi de textos indispensables per al coneixement de la història de la nostra llengua.

El volum consisteix, fonamentalment, en una quarantena d'escrits, de cronologia i procedència diverses, que il·lustren la utilització del tema 'llemosí' al llarg de més de set segles. En la introducció que precedeix els textos (7-27), el curador —que es doctorà recentment amb una tesi sobre la història del llemosinisme— fa un breu repàs al «debat antic a l'entorn del nom de la llengua» (8), polèmica que cal veure, segons el responsable de la selecció, com un intent de definició d'una consciència d'identitat lingüística —de «comunitat de parla»— més que no pas com una mera qüestió de mots.

La tria dels textos —agrupats cronològicament en nou apartats, per fer més evident la «modulació semàntica» del terme 'llemosí'—, s'obre amb un fragment de les *Razos de trobar* de Ramon Vidal de Besalú, que constitueix «la referència documental més reculada del concepte» (11). Una doble versió —en 'llemosí' i en català— d'un poema dels Masdovelles completa el primer apartat (29-36), dedicat als precedents medievals d'aquella designació lingüística.

El segon apartat —el més extens de l'antologia (37-80)— comprèn quinze textos dels segles XVI i XVII, en els quals el català medieval s'identifica amb el 'llemosí' o amb la 'llengua llemosina antiga'. Tanmateix, si Bonllavi, Beuter i alguns autors castellans (Juan de Resa, López de Hoyos) estableixen una clara distinció entre el 'llemosí' —el català medieval— i el català general de la seva època, Viciàna se serveix del terme per referir-se tan sols a l'antiga llengua del Regne de València. D'altra banda, amb l'ús d'aquell apel·latiu geogràfic, uns quants erudits de procedència diversa (Calça, Escolano, Bosc) introduïen una primera hipòtesi sobre l'origen del català: la llengua parlada al Principat de Catalunya, a les Illes Balears i al País Valencià provenia del llemosí —la llengua de la regió de Llemotges—, bé que Escolano reprèn la idea de Viciàna, suara esmentada, i sosté que el valencià modern és la variant més depurada d'aquella antiga llengua poc llimada —limo-

sin', en l'intencionat 'calembour' entrevist per Joan Fuster-, d'ús comú i de provenença forània. Un passatge del valencià Mateu i Sanç és, en opinió del curador del volum, «deliberadament equívoq pel que fa als límits de l'especificitat de la llengua dels valencians» (17). En altres paraules, es tractaria del primer testimoni d'una actitud lingüística secessionista, imputable, segons Antoni Ferrando, no sols a la rivalitat portuària existent entre les ciutats de València i Barcelona, sinó a una profunda castellanització ideològica del País Valencià (18).

L'apartat dedicat al llemosinisme durant el segle XVIII (81-92) conté, ultra una llista de paraules 'llemosines' modernitzades per un clergue valencià, un fragment de l'*Építome* de Carles Ros en què s'advoca obertament per la denominació «idioma valencià» en referència al català parlat en aquell antic regne, sense impugnar, però, la unitat general de la llengua. Tenen interès, també, els dos textos d'Antoni de Capmany, el qual, a diferència del notari valencià, s'ocupa del tema amb més rigor filològic. Contemporani del 'romanista' Raynouard, considera el 'llemosí' un diasistema gal-lo-romànic, que hauria donat lloc al francès, al provençal i al català. Sorpren, per inexacte, el comentari del curador (20) al segon d'aquests textos, en contradicció amb el que el lector hi pot llegir.

Segueixen cinc apartats il·lustratius de la polèmica del llemosinisme al llarg del segle XIX (93-152). Després d'unes 'primeres rèpliques' a la tesi de la filiació provençal o llemosina del català (Anglès, Ballot), s'inclouen quatre textos que oposen el valencià col·loquial a un 'llemosí' obsolet i inoperant. La llengua parlada al País Valencià és diferent del 'llemosí', però també ho és del català del Principat, més fidel al patró original. Es recullen, tot seguit, tres mostres del que el curador anomena 'llemosinisme rapsòdic' (Aribau, Rubió, Vich), per al qual 'llemosí' equival a 'català', en les accepcions antiga i moderna del terme. A partir de la meitat del segle, primer a Catalunya i després a les Balears, els escriptors aniran abandonant aquesta designació lingüística i optaran decididament per la denominació de 'llengua catalana' (Bofarull, Milà, Forteza). Paral·lelament, però, s'estableix una encesa polèmica entre catalans i valencians a propòsit del llemosinisme (Caretà, Llombart, Ferrer Bigné).

Tanquen la selecció unes pàgines de mossèn Alcover (155-158) a propòsit de la denominació assignada a la llengua inventariada en el seu *Diccionari* -«de la llengua catalana» fins al 1918, que, per motius extracientífics, canvià l'apel·lació genèrica per «català - valencià - balear»- i uns passatges del valencià Ruiz de Lihory (159-161), el qual, prenent el *Misteri d'Elx* com a base de la seva argumentació, i desoïnt els consells de Menéndez y Pelayo, defensa encara, entrat el segle XX, la denominació de 'llemosí' per al català medieval.

El volum es clou amb una relació bibliogràfica de la procedència dels textos antologats (163-167), reproduïts fidelment de l'edició original o d'una impressió facsímil recent. Cal destacar, a propòsit, l'acurada transcripció dels textos, explicitada a la fi de la introducció (26-27). Voldria remarcar, tanmateix, que, si el curador afirma que segueix «les directrius fixades per a la col·lecció» (26), la nota «dels editors [?]» (5) sembla enunciar els criteris de transcripció dels responsables de la sèrie -lingüística-, més que no pas els del director de tota la col·lecció.

Voldria subratllar, finalment, els aspectes més destacables del volum que ens ocupa: interès indubtable del tema -el llemosinisme-, «fenomen capital en la història de la nostra llengua» (8); utilitat dels textos -la majoria de consulta difícil-, agrupats temàticament i amb respecte a la cronologia; fiabilitat filològica de la transcripció, amb regularització i actualització de les grafies originals per a facilitar la lectura dels textos. No em resta sinó felicitar el curador i els responsables de la publicació del volum, i fer vots per una desitjable continuïtat de la sèrie i de la col·lecció.

Josep AMENGUAL I BATLE, *Llengua i Catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política*. Premi Josep Sanabre 1984. Ciutat de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics 1991, 296 pp.

Quan hom acaba la lectura atenta de les 269 pàgines d'aquest llibre, la primera impressió és que la seva raó d'ésser es troba fonamentalment en el capítol VII: *Relació de les edicions del Catecisme a Mallorca*, que inclou també les dels altres bisbats illencs i una de l'Alguer. Es tracta d'un inventari exhaustiu de les edicions de catecismes que, en algun o altre moment de la història que comença amb l'aplicació de Trento, s'utilitzaren al bisbat mallorquí, amb la indicació de les biblioteques, on actualment es poden consultar. He escrit el terme des d'on comença, però no he pogut assenyalar el terme final, on s'acaba la investigació de l'autor. L'obra obté el premi Josep Sanabre el 1984, s'edita, segons peu editorial, el 1991 —segons el Dipòsit Legal, el 1992—. El que vol dir que, quan hom llegeix a la pàgina 162: *La situació en els darrers temps* no sap on fixar la data. Encara més, l'estudi s'acaba de fet amb el bisbe Jesús Enciso, mort el 1964, i res no es diu dels dos posteriors, Rafael Alvaréz Lara (1965-1970) i Teodor Úbeda (1972). Em sembla, doncs, que el títol hagués hagut de determinar clarament que l'obra s'acaba abans del Concili Vaticà II, que només hi és citat una vegada i encara de passada. Però tot això ja cau fora dels límits cronològics d'aquestes pàgines.

Els capítols del II al IV sobre la llengua i les prescripcions per a l'ensenyament del catecisme són també parts importants del treball, però s'hi troba a manca una ulterior elaboració, resseguint les fonts arxivístiques per valorar si les prescripcions eren o no portades a la pràctica. Una anàlisi de les visites pastorals possiblement hagués aportat dades fiables, qui sap si fins i tot una certa aproximació estadística. Això em porta a fer una reflexió sobre l'acotació del treball que fa l'autor en dir-nos: «...m'he limitat a estudiar alguns aspectes dels sínodes posttridentins mallorquins, com a punt de partida de l'organització i promoció de la reforma tridentina, i com a una de les plasmacions de dita reforma, l'estudi de l'edició del catecisme popular a Mallorca i en la llengua del poble mallorquí, és a dir, en català» (33). Res es podria dir, si no fos que després ens diu que només parteix dels sínodes impresos (40), limitació molt discutible des del punt de vista investigador, malgrat les dificultats d'accés a alguns arxius eclesiàstics, entre ells certament el diocesà de Mallorca.

Encara alguna altra precisió sobre el Sínode. L'autor el presenta com una assemblea de composició jurídicament reduïda amb una extracció especial (40). Als bisbats catalans, a la mateixa època, al Sínode hi eren, a part d'altres, tots els rectors i hom pensa que això era la normativa canònica; si a Mallorca no era així, és de doldre que no s'expliqui quina normativa vigia i per què. Malgrat tot, el que no es pot afirmar és que un text sigui «pròpiament sinodal... tot i que aquest bisbe no celebri cap sínode» (75), en contradicció a l'afirmació anterior que «suplï d'alguna manera l'efecte legislatiu de tal assemblea» i que «han duit a l'engany, fent pensar que se tractava d'unes disposicions sinodals» 46).

Dificultats de contextualització històrica es presenten en el capítol IV. N'ésment tres com a exemple. Atribuir a la voluntat castellanitzadora la prohibició o regulació de les processons de Setmana Santa és oblidar-se que la Il·lustració prohibí, fins i tot, els autos sacramentals —ben castellans, per cert—. El mateix es pot dir del catecisme de Fleury, recomanat des d'aquesta perspectiva i de l'orientació gal·licano-regalista. La referència a la Libreria Religiosa i al pare Claret, que apareix en una pastoral del bisbe Manso (1848-1851), no mereix ni una nota per breu que fos —en una obra que les té nombroses—, quan segons la recomanació episcopal calia subscriure-s'hi i comprar-hi catecismes.

En resum, malgrat les reserves fetes a alguns detalls, el llibre és una aportació força vàlida des del punt de vista bibliogràfic (completada per les pàgines de bibliografia final, 253-269, en la qual, però, no deixa d'ésser estranya l'absència de la compilació de Sanç

Capdevila, *Processus iuris ecclesiastici*, publicada durant els anys de la Dictadura, 1923-1930, amb finalitat que encaixa plenament amb la del llibre que ens ocupa), però hagués calgut indicar que acaba el 1950 o al màxim el 1962 (data del darrer catecisme recensionat), ja que l'*Oracional* (1981) només amb una àmplia interpretació es pot considerar catecisme.

Joan Bada i Elias

Josefina MATEU IBARS, María Dolores MATEU IBARS, *Colectánea paleográfica de la Corona de Aragón. Siglos IX-XVIII. I. Texto y transcripciones. II. Láminas*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona 1991 i 1980, 1460 pp. i 80 pp + 414 làmines.

La sola presència física dels dos volums, amb prop de dues-mil pàgines, no permet de dubtar que ens trobem davant una obra fora del normal. En efecte, publicada la part segona destinada a làmines ja fa més de deu anys, tenim finalment a l'abast de la mà l'obra completa amb la recent edició del primer volum destinat a l'exposició doctrinal tant del conjunt com de les dites làmines.

Aquest primer volum, ultra la introducció inicial i les taules finals, és constituït per tres grans blocs. Per la introducció sabem que l'estudi dels tipus de lletra de la corona catalano-aragonesa té uns límits geogràfics i cronològics, car s'ha realitzat en arxius i biblioteques de Catalunya, Aragó, València, Sicília, Sardenya i Nàpols, en tant que han pertangut a la dita corona; els cronològics van del segle IX al XVIII (11).

Els blocs fonamentals de l'obra presenten, primer, una visió cronològica de la història política, monetària i cultural dels dits països, en tant que marc de l'evolució de la lletra tant dels llibres com dels documents, amb vuit passes: les corresponents als tipus de lletra preromànic i romànic, cistercenc, gòtic, gòtic prehumanista, humanista, renaixement, barroc, neoclàssic i il·lustrat; amb quatre complements: el de Josep Closa i Farrés, *De ratione punctandi* i els dedicats a les particularitats gràfiques de Sardenya (Francesco Cesare Casula), de Sicília (Diego Ciccarelli) i de Nàpols (Jole Mazzoleni) (19-177).

En el segon gran bloc, encara anomenat capítol, ens és oferta una presentació d'ordre alfabètic, escrita per algun dels actuals responsables dels cinquanta-sis fons (arxius i biblioteques), en els quals s'ha realitzat l'aplec de material paleogràfic: nou de Barcelona, un de Càller, un de Cardona, un de Castelló de la Plana, tres de Girona, tres d'Osca, un d'Iglésias (Sardenya), un de La Fresneda, un de la Roca del Vallès, tres de Lleida, tres de Madrid, tres de Ciutat de Mallorca, un de Morella, un de Nàpols, un d'Oriola, un de Puigcerdà, un de Sogorb, quatre de Tarragona, tres de Terol, dos de Tortosa, un de Tudela, un de la Seu d'Urgell, quatre de València, un de Vic i quatre de Saragossa. Tal com ja hem dit, aquesta part té tants autors com fons hi són presentats (179-388).

I finalment, tenim en el tercer bloc l'exposició d'elements per a la intel·lecció de les més de quatre-centes làmines, que, tal com ja sabem, constitueixen el segon volum. I així, després d'unes pàgines inicials que ofereixen l'equivalència de signes i sigles emprats (394-402), arriben les explicacions, cada una de les quals ofereix referència heurística de la pàgina escollida per a la mostra, la seva datació, resum en regest, transcripció diplomàtica (cf. 13) del text fotogràficament reproduït en la respectiva làmina, i les anotacions relatives al marc històric, a certes paraules tècniques presents en el text reproduït i transcrit, a antropònims i a topònims, i a terminologia i morfologia del tipus de lletra emprat en la pàgina original (amb reproducció al marge de les lletres, la grafia de les quals presenta característiques més remarcables), a d'altres advertències sobre detalls i a bibliografia; si s'escau per la naturalesa del document, abans de les dues darreres indicacions en trobem d'altres sobre la cronologia dels personatges esmentats, com per exemple, en la pàgina 876, corresponent a la làmina 196.

El volum d'estudi es clou amb les vuit taules que precedeixen la general: Index nominum (1317-1354), locorum (1355-1371), rerum (1373-1419), auctorum (1421-1437), ephemeridum (1439-1448), academiarium (1443-1448), miscellaneorum studiorum (1449-1450) i imaginum (1451-1453).

Les làmines o reproduccions fotogràfiques del segon volum, en general de fàcil lectura, són precedides per l'esquema del conjunt (5), per les llistes dels titulars de les successives unitats polítiques dels països catalans, de l'Aragó i dels territoris italians, del segle IX al XVIII, amb llurs fórmules d'intitulació (6-12), les sigles (13-15) i fitxa mínima de les 414 reproduccions (17-46), la reducció cronològica dels mateixos documents (47-55), la llista dels fons d'on les làmines procedeixen (57-60), la de les denominacions dels successius tipus de lletra (61-66), la d'algunes classificacions de l'escriptura a base del seu origen i contingut (67-69), i taula toponímica dels llocs de datació i de procedència dels documents (71-76). També hi ha un mapa de la Confederació catalano-aragonesa en els moments de la seva major extensió (68-69).

Crec que la descripció anterior permet de fer-se una idea de la magnitud de l'obra, per la qual cal felicitar sincerament tant les autores com la Universitat de Barcelona que n'ha assumida la càrrega econòmica. Seria, doncs, incongruent de plantejar una crítica d'aquests dos volums en un pla divers del de la magnitud, en el qual només poden rebre congratulacions, també per la seva tan digna presentació. El servei que l'obra farà als estudiosos serà el judici definitiu i, sense cap dubte, serà laudatori.

En el pla, doncs, de la magnitud i, sense discutir l'opció geogràfica que les autores s'han imposat i que és tan legítima com una altra, crec que, això no obstant, també són legítimes algunes preguntes, ni que fos per si algú es pogués proposar el treball de completar la feina amb elements procedents de camps que ací intencionadament no han estat objecte de recerca. Les preguntes són, primera, la de si no s'haurien trobat mostres integrables en el conjunt en biblioteques altres que les d'alguna forma o en algun moment de la història pertanyents a la Corona Catalano-Aragonesa (per cert, tampoc les de la corona no hi són representades totes, car no he sabut veure res de Perpinyà i no diguem de Montpeller o d'Ais de Provença); penso, no cal dir, i sense cap pretensió de completesa, en la Bibliothèque Nationale de París, en la Biblioteca Apostolica Vaticana o, per als manuscrits lul·lians, en la Bayerische Staatsbibliothek de Munic o en l'Ambrosiana de Milà; ha estat el fet de no trobar en la compilació cap mostra de la lletra amb la qual l'any 1280 era acabat el lul·lià *Llibre de contemplació en Déu*, lletra amb la qual foren escrits almenys tres altres volums lul·lians fins al 1300, allò que m'ha fet adonar de la possibilitat esmentada, com també el fet de no trobar-hi cap mostra de la que cap a darreries del segle XIV presenta la còpia del *Blanquerna* de Munic, repetida en algun dels volums ara milanesos.

Les altres dues preguntes seran més breus: ¿no hauria calgut incorporar en l'aplec mostres de tipus de lletra procedents d'arxius familiars i de documentació no tan solemne i ben feta com podien assegurar-la els escrivans titulats de la cancelleria o del mestre racional reials o els notaris de poble, sinó la gent que amb treballs sabia d'escriure i els papers de la qual es poden trobar en llibretes de comptes o llibres de família de tantes cases de pagès? La darrera és: ¿no s'haurien pogut encabir autògrafs d'autors o personatges coneguts? Aquesta darrera pregunta és suggerida pel fet que les autores, ultra el de Pere Miquel Carbonell (làmina 223), sense saber-ho n'han publicat almenys un altre d'autògraf, el de la làmina 179, escrita amb lletra de Francesc Climent (ça Pera), bisbe de Tortosa i de Barcelona; hauria estat molt fàcil d'incloure autògrafs de Nicolau Eimeric, de Joan Mercader, de Joan de Palomar o de Felip de Malla, posem per cas.

L'esment del darrer nom em fa sortir del planteig de magnitud i assenyalar el detall que, en oferir bibliografia sobre ell en el volum I, 877, manca l'estudi, diuen, més complet que hom li ha dedicat, i fou publicat en la col·lecció «Els Nostres Clàssics, A, 114». Només alguna altra mostra: a la pàgina 22 trobo 'Alegoriae' segurament per 'Allegoriae' i a la 38,

línia 6 del final, hi ha una referència a una làmina 10 continent una vida de Sant Martí, quan, certament la dita làmina no porta cap fragment de l'esmentada vida. I un accident tipogràfic: a la pàgina 875, al començament de les línies 10 i 11 del text transcrit, han desaparegut les dues primeres lletres: 'artís' < 'partís' i 'ia' < 'dia', respectivament.

No segueixo per aquest camí perquè ja he dit que aquesta obra ha d'ésser valorada amb paradigmes de magnitud i aquests són tan positius que hom no pot fer altra cosa que desitjar-li complements, per exemple, en les direccions abans apuntades.

Josep Perarnau